

ΘΕΟΛΟΓΙΑ

ΤΡΙΜΗΝΙΑΙΑ ΕΚΔΟΣΗ ΤΗΣ ΙΕΡΑΣ ΣΥΝΟΔΟΥ ΤΗΣ ΕΚΚΛΗΣΙΑΣ ΤΗΣ ΕΛΛΑΔΟΣ

**Ὁρθόδοξη Θεολογία
καὶ διαδρησκευτικὸς διάλογος**
(Μέρος Α')

Τόμος 84 • Τεύχος 2^ο • Ἀπρίλιος - Ἰούνιος 2013

Ἡ περὶ ἀφέσεως καὶ ἰωβηλαίου διδασκαλία τῆς Κ.Δ. ὡς βιβλικὸ θεμέλιο γιὰ μιὰ θεολογία τῶν θρησκειῶν

ΜΟΣΧΟΥ ΓΚΟΥΤΖΙΟΥΔΗ*

Ἡ ἀρχέγονη χριστιανικὴ κοινότητα τοποθέτησε στὴν καρδιά τοῦ κηρύγματος τῆς τὸ θέμα τῆς «ἀφέσεως τῶν ἁμαρτιῶν», ζήτημα κεντρικὸ τόσο στὸ κήρυγμα τοῦ Ἰωάννη τοῦ Βαπτιστῆ, ὅσο καὶ τοῦ Ἰησοῦ. Ἡ ἁμαρτία καὶ ἡ ἄφεσή της εἶναι ἐπίσης βασικὸ θεολογικὸ ζήτημα σὲ κάθε θρησκεία. Τὸ θέμα τῆς ἀφέσεως τῶν ἁμαρτιῶν ἔχει μιὰ ποικιλόμορφη ἀντιμετώπιση ἀπὸ τοὺς συγγραφεῖς τῆς Κ.Δ. καὶ παρουσιάζεται μὲ τρεῖς κυρίως ἐκδοχές. Ἄς δοῦμε σύντομα ποιῆς εἶναι αὐτές.

Σύμφωνα μὲ μιὰ πρώτη κατηγορία κειμένων, ἡ ὁποία εἶναι καὶ ἡ συχνότερη, τὸ ζήτημα τῆς ἀφέσεως τῶν ἁμαρτιῶν συνδέεται ἄμεσα μὲ τὸν θάνατο τοῦ Ἰησοῦ. Μὲ ὅποιον τρόπο καὶ ἂν παρουσιάζεται αὐτός¹, ἀποτελεῖ ἀναμφισβήτητα τὸ ἀποφασιστικὸ γεγονός τῆς σωτηρίας ἀπὸ τὸ ὁποῖο ἡ ἄφεση ἀπορρέει ὡς συνέπεια. Ἐνδεικτικὴ περίπτωση ἀποτελεῖ ἡ φράση «... διὰ τῆς ἀπολυτρώσεως τῆς ἐν Χριστῷ Ἰησοῦ· ὃν προέθετο ὁ θεὸς ἰλαστήριον διὰ [τῆς] πίστεως ἐν τῷ αὐτοῦ αἵματι εἰς ἔνδειξιν τῆς δικαιοσύνης αὐτοῦ διὰ τὴν ἄρρασιν τῶν προγεγονότων ἁμαρτημάτων» στὸ Ρωμ. 3:24-25. Σὲ ἄλλες περιπτώσεις ἡ ἄφεση τῶν ἁμαρτιῶν λαμβάνει χώρα ἢ εἶναι τὸ ἀποτέλεσμα μιᾶς ἀπλῆς διακήρυξης τοῦ Ἰησοῦ, χωρὶς καμία ἀπολύτως ἀναφορὰ στὸ θάνατό του. Στὴ διήγηση τοῦ παραλύτου (Μτ. 9:2-8//Μκ. 2:1-12//Λκ. 5:17-26) γιὰ παράδειγμα, ἡ ἄφεση εἶναι ἀποτέλεσμα μιᾶς τέτοιας διαδικασίας. Ἡ διακήρυξη «ἀφίενταί σου αἱ ἁμαρτίαι» (Μτ. 9:5//Μκ. 2:5//Λκ. 5:20) ἐδῶ εἶναι ἀποτέλεσμα τῆς πίστεως τῶν ἀνθρώπων. Μιὰ τρίτη ἐκδοχὴ τέλος, ἀποτελεῖ ἐκείνη ἡ κατηγορία κειμένων τῆς Κ.Δ.

* Ὁ Μόσχος Γκουτζιούδης εἶναι Λέκτορας στὸ Τμῆμα Θεολογίας τοῦ Α.Π.Θ.

1. Ἀντιπροσωπευτικὴ ἐξιλαστήρια θυσία, ἀπολύτρωση, συμμετοχὴ τῶν πιστῶν στὸ θάνατό του ἢ ἀκόμη ὡς νίκη ἐπὶ τοῦ θανάτου. Βλ. σχετικὰ Π. ΒΑΣΙΛΕΙΑΔΗ, *Παῦλος. Τομὲς στὴ Θεολογία του*, ΒΒ 31, Θεσσαλονίκη 2004, 65-101.

στήν όποία ή άφεση τών άμαρτιών δέν είναι ούτε άποτέλεσμα τής έξιλαστήριας προσφορᾶς του Ίησου, ούτε έπιβράβευση τής πίστης τών ανθρώπων. Στην τελευταία αυτή περίπτωση μάλιστα, ή άφεση δέν φαίνεται νά προέρχεται από τή δική του έξουσία νά συγχωρεϊ άμαρτίες, αλλά αντίθετα παρέχεται άμεσα από τον Θεό χωρίς τή διαμεσολάβηση του Χριστού. Σε αυτή τήν περίπτωση ή άφεση έξαρτάται άπλως από τή σχέση μεταξύ του άμαρτωλού, του συνανθρώπου και του Θεού. Ένδεικτική περίπτωση άποτελεί για παράδειγμα τó Μκ. 11:25 «*άφίετε ει τι έχετε κατά τινος, ίνα και ό πατήρ υμῶν ό εν τοις ουρανοίς άφη υμίν τά παραπτώματα υμῶν*».

Τό δικό μας ενδιαφέρον λοιπόν έστιάζεται σέ αυτή τήν τελευταία κατηγορία κειμένων, στήν όποία ή άφεση τών άμαρτιών συντελείται αυτόματα και κυρίως δέν συνδέεται με τόν θάνατο του Ίησου ή με τήν άτομική πίστη σέ αυτόν. Αυτή λοιπόν ή τρίτη έκδοχή μπορεί νά άποτελέσει τó βιβλικό θεμέλιο μίας θεολογίας τών θρησκειών. Η μορφή αυτής τής άφέσεως προέρχεται από τó κοσμοείδωλο του ίωβηλαίου έτους τής Π.Δ., ένός κοινωνικού θεσμού που είχε ως ιδανικό του τήν όλική άποκατάσταση τών μελών τής κοινωνίας στην άρχική τους κατάσταση, άφου αυτή με τó πέραςμα του χρόνου είχε άνατραπει. Αυτή ή άγνωστη στο εύρύ χριστιανικό πλήρωμα «*διαπροσωπική άφεση*»², έξαρτάται άποκλειστικά από τήν κοινωνική και άγαπητική σχέση τών ανθρώπων.

Στήν έκδοχή αυτή ή διαδικασία τής άφέσεως ξεκινά με τήν μεταξύ τών ανθρώπων συγχώρηση τών άμαρτιών και στή συνέχεια άκολουθει ή άφεση από τó Θεό. Η δεύτερη έξαρτάται από τήν πρώτη. Έδώ τó μόνο που άπαιτείται είναι ή μετάνοια. Η διαδικασία ξεκινά με τή μετάνοια του άμαρτωλού, άπαιτεί τήν άφεσή του από τούς συνανθρώπους του, συνεχίζεται με τή δική τους μετάνοια και άφεση τών άλλων και τέλος ολοκληρώνεται με τήν παροχή τής άφέσεως από τó Θεό. Πιστεύουμε ότι ή τρίτη αυτή έκδοχή τής άφέσεως τών άμαρτιών στήρίζεται στο σύστημα τής παραγραφής τών χρεών του σαββατικού και του

2. Η συγκεκριμένη έκδοχή άφέσεως καλείται «*ίωβηλαϊκή ή διαπροσωπική*» άφεση, αν και οι δύο όροι έμφανίζονται με μία πρώτη ματιά αντίθετοι μεταξύ τους, έφόσον ό πρώτος όρος παράγεται από τó ίωβηλαίο έτος, τó όποιο ως θεσμός δηλώνει τήν ύποχρεωτικότητα. Ο δεύτερος όρος δηλώνει αντίθετα τήν αυθόρμητη και έκούσια έπιλογή του ανθρώπου νά συγχωρεϊ τόν συνάνθρωπό του χωρίς νά είναι ύποχρεωμένος από κάποιον παράγοντα. Έμεις συνδυάζουμε τούς δύο όρους χρησιμοποιώντας τόν πρώτο όχι με θεσμική σημασία, διότι έτσι θα είχε τή μορφή τής ύποχρεωτικής διάταξης. Θεωρούμε πως ό πρώτος όρος διαφωτίζει και σηματοδοτεί τó βιβλικό ύπόβαθρο του δεύτερου όρου, έτσι όπως ένυπάρχει στην τρίτη κατηγορία κειμένων που συνδέονται με τήν άφεση τών άμαρτιών.

ιωβηλαίου έτους. Το ιωβηλαίο όμως αποτελούσε πιό ολοκληρωμένο θεσμό άπονομής κοινωνικής δικαιοσύνης και πάνω άπ' όλα πρόσφερε, άν εφαρμοζόταν, τήν όλική άποκατάσταση.

Ποιά λοιπόν είναι ή σχέση του ιωβηλαίου τής Π.Δ. (Λευ. 25:8-55) με το ζήτημα τής άφέσεως των άμαρτιών στην Κ.Δ.; Το κείμενο των Ο' άποδίδει τή λέξη *yōbēl* ως «ένιαυτός άφέσεως» (Λευ. 25:10). Πρόκειται για έναν κοινωνικό μηχανισμό με τον όποιο κάθε ιδιοκτησία πού στο πέραςμα του χρόνου είχε πωληθεί, επέστρεφε στον άρχικό της ιδιοκτήτη. Ειδικότερα κατά το ιωβηλαίο έτος ισχύουν οί παρακάτω διατάξεις: α) άγρανάπαυση για ένα όλόκληρο χρόνο, β) άπελευθέρωση όλων των δούλων, γ) έπιστροφή κάθε ιδιοκτησίας στον άρχικό ιδιοκτήτη και δ) παραγραφή κάθε χρέους³. Όλες αυτές οί διατάξεις έχουν γενική ισχύ σέ όλη τή χώρα ταυτόχρονα και δεν άφορούν τήν κάθε περίπτωση ξεχωριστά.

Το ιωβηλαίο, όπως φαίνεται από τις διατάξεις πού το διέπουν, είναι ό πιό ολοκληρωμένος «θεσμός» κοινωνικής δικαιοσύνης του άρχαίου Ίσραήλ. Η άπόδοση τής έβραϊκής λέξης *yōbēl* ως «έτος άφέσεως» στο κείμενο των Ο' κρίνεται παραπάνω από έπιτυχής, καθώς το κοινό στοιχείο των τεσσάρων έντολών πού περιέχει είναι ή άφεση. Άφεση τής γής με τήν έννοια τής άγρανάπαυσης, άφεση των σκλάβων και των ιδιοκτησιών με τήν έννοια τής άπελευθέρωσης και άφεση των χρεών με τήν έννοια τής παραγραφής. Άποκατάσταση δηλαδή των πάντων στην άρχική τους θέση, άφου με το πέραςμα του χρόνου αυτή είχε φυσικά μεταβληθεί⁴.

Η δυσκολία όμως τής εφαρμογής του συγκεκριμένου κοινωνικού θεσμού στην πράξη μετέβαλε το ιωβηλαίο από περιοδικό θεσμό σέ ούτοπική κατάσταση⁵. Η μεγάλη άλλαγή στην έμφαση του ιωβηλαίου γίνεται όρατή στον Δευτε-

3. Η παραγραφή των χρεών δεν αναφέρεται στο κείμενο του Δευτικού, αλλά μνημονεύεται από τον Ίώσηπο. Βλ. *Ιουδαϊκή Αρχαιολογία*, 3, 282-283. Βλ. αναλυτικά για το θεσμό και τήν εξέλιξη του τα δύο πρώτα κεφάλαια του Μ. ΓΚΟΥΤΖΙΟΥΔΗ, *Ίωβηλαίο Έτος, Μελχισεδέκ και ή πρὸς Έβραίους Έπιστολή. Συμβολή στη Διαμόρφωση τής Χριστιανικής Σωτηριολογίας*, ΒΒ 36, Θεσσαλονίκη 2006.

4. Το Λευ. 25:11 αναφέρει ότι το ιωβηλαίο θεσπίζεται για να ισχύει αποκλειστικά και μόνο για τους Ίσραηλίτες και όχι για τους ξένους πού κατοικούσαν στη χώρα. Όπως άκριβώς το ιωβηλαίο δεν άπελευθέρωνε τους δούλους πού προέρχονταν από τον έθνικό κόσμο (25:45-46), τους ξένους δηλαδή, κατά τον ίδιο τρόπο οί ξένοι δεν ήταν ύποχρεωμένοι να τηρούν τις διατάξεις του ιωβηλαίου.

5. Βλ. σχετικά Μ. ΓΚΟΥΤΖΙΟΥΔΗ, «Ίωβηλαίο Έτος και Κοινωνική Δικαιοσύνη: Μία Διακήρυξη τής Έλευθερίας», ΔΒΜ 27 (2009) 93-103 και στο *Βιβλική Θεολογία τής Άπελευθέρωσης*,

ροησαΐα (Ήσ. 42). Ὁ Ἰσραὴλ τώρα δὲν χρειάζεται νὰ κάνει τίποτα ἄλλο ἀπὸ τὸ νὰ περιμένει ὁ Θεὸς καὶ ὄχι ὁ λαὸς ὡς σύνολο νὰ ἐνεργοποιήσει τὶς διατάξεις τοῦ ἰωβηλαίου. Ἡ μεταβολὴ τοῦ θεσμοῦ ἀπὸ εὐθύνη τοῦ λαοῦ, πού εἶχε ἀρχίσει ἀπὸ τοὺς Ψαλμοὺς, σὲ μελλοντικὸ γεγονός πού θὰ ἐπιτελεστεῖ ἀπὸ τὸν ἴδιο τὸν Θεὸ ἢ τὸν ἀπεσταλμένο του, ὀλοκληρώθηκε στὴν προφητικὴ γραμματεία (Ήσ. 49:8-13). Χαρακτηριστικὸ παράδειγμα αὐτῆς τῆς μεσσιανικῆς προσδοκίας ἀποτελεῖ τὸ Ήσ. 61:1-2, τὸ ὁποῖο περιγράφει τὴν ἀλλαγὴ τῆς ἐποχῆς πού διακηρύσσεται μὲ ἰωβηλαιϊκὴ ἀπόχρωση. Οἱ στίχοι ἀπὸ τὸν Τριτοησαΐα προέρχονται προφανῶς ἀπὸ τὴν ἐποχὴ τοῦ τέλους τῆς αἰχμαλωσίας τοῦ Ἰσραὴλ καὶ ἐκφράζουν τὴν ἐλπίδα τῆς ἀποκατάστασης⁶.

Ἐκεῖνο πού ἔχει ἰδιαίτερη σημασία εἶναι πὼς κατὰ τὸν 1^ο αἰ. μ.Χ. κάθε Ἰουδαῖος σὲ ὅποιαδήποτε θρησκευτικὴ ὁμάδα καὶ ἂν ἀνήκε, γνώριζε τὸ ἰωβηλαῖο καὶ μὲ τὶς δύο μορφές, δηλαδὴ τόσο ὡς κοινωνικο-οἰκονομικὸ «θεσμὸ», ὅσο καὶ ὡς ἐσχατολογικὸ σύμβολο γιὰ τὴν ἐποχὴ τῆς σωτηρίας. Τὸ ζήτημα τῆς ἀφέσεως τῶν ἁμαρτιῶν κατέχει κεντρικὴ θέση στὴ θεματολογία τῶν βιβλίων τῆς Κ.Δ. ἐφόσον συνδέεται ἄμεσα μὲ τὴ σωτηρία. Ἡ ἐνέργεια αὐτὴ στὴν Κ.Δ., ἀλλὰ καὶ στὴν ὑπόλοιπη ἐξωβιβλικὴ γραμματεία, δηλώνεται μὲ διάφορα ρήματα, ὅπως *ἀφήμι*, *παρίημι*, *ἐξαλείφω*, *ἀπόλλυμι*, *χαρίζομαι* καὶ *ἀπολούω*. Τὸ *ἀφήμι* χρησιμοποιεῖται στὴν Κ.Δ. συχνότερα ἀπὸ τὰ ὑπόλοιπα. Μὲ τὸ ρῆμα αὐτὸ τόσο στὸν ἰουδαϊκὸ, ὅσο καὶ στὸν ἐθνικὸ κόσμον δηλώνεται ἡ ἀπελευθέρωση, ἡ παραγραφή καὶ ἡ ἀποκατάσταση. Στὴν ἐξωβιβλικὴ ἑλληνικὴ γραμματεία μαρτυρεῖται ἀπὸ πολὺ νωρὶς μὲ τὴ νομικὴ ἔννοια τῆς ἀπελευθέρωσης ἀπὸ ὅποιαδήποτε κατάσταση, ποτὲ ὅμως μὲ θρησκευτικὴ σημασία. Ἀπαντᾷ ἐπίσης καὶ μὲ τὴν ἔννοια τῆς συγχώρεσης ἢ τῆς ἀμνηστίας. Τὸ οὐσιαστικὸ ἄφεις χρησιμοποιεῖται κατὰ παρόμοιο τρόπο, ποτὲ ὅμως καὶ αὐτὸ μὲ θρησκευτικὴ σημασία. Στὸ κείμενο τῶν Ὁ' χρησιμοποιοῦνται τὰ *ἀφαιρέω*, *ἀφήμι*, *καθαρίζω* ἢ *ἰλάσκομαι*. Τὸ ρῆμα *ἀφήμι* χρησιμοποιεῖται συχνότερα στὴν Π.Δ. μὲ τὴ λέξι *ἁμαρτία* ὡς ἀντικείμενο (Ἐξ. 32:32. Λευ. 4:20. 5:6 κ.ά.). Στὸ Δτ. 15:2 τὸ *ἀφήμι* χρησιμοποιεῖται μὲ τὴν ἔννοια τῆς παραγραφῆς οἰκονομικοῦ χρέους. Εἶναι φα-

Πατερικὴ Θεολογία καὶ Ἀμφισημίες τῆς Νεωτερικότητας σὲ Ὁρθόδοξη Οἰκουμενικὴ Προοπτικὴ, (ἐποπτεία ὕλης-συντονισμὸς Π. Καλαϊτζιδίης), Ἀθήνα 2012, 75-88.

6. Ἡ στρῶφὴ αὐτὴ στὸν θεσμὸ παρατηρεῖται καὶ στὴν ἀποκαλυπτικὴ γραμματεία. Οἱ συχνότερες ἀναφορὲς στὰ κείμενα τῆς περιόδου δὲν ἐμφανίζουν τὸ ἰωβηλαῖο ὡς κοινωνικο-οἰκονομικὸ μηχανισμὸ ἀποκατάστασης, ἀλλὰ ὡς χρονικὴ μονάδα ἢ ἐσχατολογικὸ γεγονός πού ἀναμένεται γιὰ τὸ λαὸ τοῦ Ἰσραὴλ πού μένει πιστὸς στὸ θέλημα τοῦ Θεοῦ.

νερό πώς σε αντίθεση με την ελληνική γραμματεία τὸ *ἀφήμι* στὴ βιβλική γραμματεία ἔχει κοινωνικὸ ἀλλὰ καὶ λατρευτικὸ νόημα.

Ἡ χρήση τοῦ ῥήματος *ἀφήμι* στὴν Κ.Δ. μαρτυρεῖ ἀρκετὲς περιπτώσεις, ὅπου οἱ διάφοροι τύποι τοῦ *ἀφήμι* ἔχουν ἄλλοτε τὴν ἔννοια τοῦ ἀφήνω, παρατῶ, ἐγκαταλείπω (π.χ. Μκ. 1:20, 31. 10:28. 12:12. Μτ. 5:24. 18:12. Ἰω. 4:3, 52. 16:28), ἄλλοτε τὴν ἔννοια τοῦ ἐπιτρέπω (π.χ. Μκ. 1:34. 5:19, 37) καὶ τέλος, τὴν ἔννοια τοῦ παραγράφω, χαρίζω (Μτ. 18:27 καὶ 32) ἢ τὴ θρησκευτικὴ σημασία τοῦ συγχωρῶ, ἀκυρώνω τὶς ἁμαρτίες. Τὸ οὐσιαστικὸ *ἄφεσις* δηλώνει δέ, εἴτε τὴν παραγραφή τῶν χρεῶν, εἴτε τὴ συγχώρηση τῶν ἁμαρτιῶν. Ἡ λέξις *ὀφείλημα/ὀφειλή*, ποὺ στὰ ἀραμαϊκὰ ἀποδίδεται ὡς *hōbā* ἀποτελεῖ τὴ συνήθη μετάφραση τῆς λέξης *ἁμαρτία* στὰ Ταργουμίμ καὶ ὁμοίως ὁ *ὀφειλέτης* εἶναι ὁ κατεξοχὴν ὄρος γιὰ τὸν ἁμαρτωλό. Στὴν Π.Δ. ἀλλὰ καὶ στὴν Κ.Δ. χρησιμοποιεῖται κυρίως μὲ οἰκονομικὴ ἔννοια. Στὸν μεταγενέστερο Ἰουδαϊσμὸ ἡ ἁμαρτία θεωροῦνταν οὐσιαστικὰ ὡς πραγματικὴ ἀδικία, γιὰ τὴν ὁποία ὁ ἄνθρωπος ἦταν ὑπόλογος ἀπέναντι στοῦ Θεοῦ.

Συνώνυμο μὲ τὸ *ἀφήμι* ἐμφανίζεται στὴν Κ.Δ. τὸ ῥῆμα *παρίημι*. Τὸ *παρίημι* χρησιμοποιεῖται στὴν ἐξωβιβλικὴ γραμματεία μὲ διάφορες ἀποχρώσεις, συχνὰ καὶ μὲ τὴν ἔννοια τοῦ *ἀφήμι*. Ἔχει τὴν ἔννοια τοῦ ἀφήνω ἢ παραμελῶ, ἐνῶ μὲ τὴ νομικὴ ἔννοια τοῦ ἀκυρώνω ἢ χαρίζω δὲν εἶναι τόσο συχνό. Ἀπαντᾶται ὅμως καὶ μὲ αὐτὴ τὴν ἔννοια, τόσο στὴν ελληνικὴ γραμματεία, ὅσο καὶ στὴν Π.Δ. ὅπου συνδέεται μὲ τὶς ἁμαρτίες (Σειρ. 23:2) ἢ τὰ χρέη (Α΄ Μακ. 11:35). Παντοῦ ἡ ἄφεση τῶν ἁμαρτιῶν ἐκφράζεται μὲ τὰ οὐσιαστικὰ *ἄφεσις* καὶ *πάρεσις*. Ἡ ἰδέα εἶναι παρόμοια μὲ ἐκείνη ποὺ συναντᾶται στὴν Π.Δ.

Ἀξιοσημεῖωτο εἶναι τὸ γεγονὸς πὺς τὰ *ἄφεσις* καὶ *πάρεσις* εἶναι σπάνια στὸν Παῦλο καὶ στὸν Ἰωάννη⁷. Ἀντίθετα ἀπαντοῦν ἄλλοι ὄροι ὅπως: *δικαιοσύνη, καταλλαγή, ἰλασμός, λύτρωσις, ἀπολύτρωσις, ἀπολοῦσθαι, χαρίζεσθαι*, κ.λπ. Εἰδικὰ τὸ *πάρεσις* ἀπὸ τὸ σύνολο τῶν βιβλίων τῆς Κ.Δ. ἀπαντᾶ μόνο στοῦ Ρωμ. 3:25. Στὶς ἀδιαμφισβήτητες ἐπιστολὲς τοῦ Παύλου χρησιμοποιοῦνται μόνο τὸ *χαρίζομαι* στὰ Β΄ Κορ. 2:7, 10 καὶ τὸ *πάρεσιν* στοῦ Ρωμ. 3:25, ἐνῶ τὰ *ἀφήμι/ἄφεσις* ἀπουσιάζουν παντελῶς. Στὶς δευτεροπαύλειες ἀπαντᾶ μόνο ὁ τύπος «*χαριζόμενοι ἑαυτοῖς*» στὰ Κολ. 3:13 καὶ Ἐφ. 4:32 καὶ ἡ φράση «*χαρισάμενος ἡμῖν πάντα τὰ παραπτώματα*» στοῦ Κολ. 2:13 μὲ τὴν ἔννοια τῆς ἀφέσεως τῶν

7. Χρησιμοποιοῦνται μόνο στὰ Ρωμ. 3:25. Κολ. 1:14. Ἐφ. 1:7. Ἰω. 20:23. Α΄ Ἰω. 1:9 καὶ 2:12.

ἀμαρτιῶν. Πουθενὰ στὸ σύνολο τῶν ἐπιστολῶν τοῦ Παύλου⁸ δὲν ὑπάρχουν οἱ λέξεις *ὀφείλημα* ἢ *ὀφειλή*. Εἶναι γεγονός πὼς ἀποφεύγεται ἡ κοινωνικὴ κατανόηση τῆς ἀφέσεως ὡς παραγραφῆς/ἀκύρωσης ποὺ συνδέεται μὲ μία παλιὰ μόνο πράξη, ἡ ὁποία ἔλαβε χώρα στὰ πλαίσια μίας διαπροσωπικῆς σχέσης. Ἐδῶ ἡ ἀμοιβαία ἄφεση θεμελιώνεται χριστολογικά.

Τὸ ἰωβηλαῖο ἔτος δὲν ἀναφέρεται ρητὰ στὰ βιβλία τῆς Κ.Δ. ἀλλὰ ἀπαντοῦν κάποιες ἀναφορὲς καὶ νύξεις σὲ μερικὲς ἀπὸ τὶς διατάξεις του. Ἀπὸ τὴν ἄλλη, ὑπάρχουν κείμενα ποὺ διασώζονται ὡς ἐπὶ τὸ πλεῖστον στὰ συνοπτικὰ εὐαγγέλια, τὰ ὁποία προϋποθέτουν ἓνα ἰωβηλαϊκὸ ὑπόβαθρο γιὰ τὴν κατανόηση τῶν ὅσων ἀφηγοῦνται⁹. Ἐστιάζουμε τὸ ἐνδιαφέρον μας σὲ αὐτὴ τὴν ὁμάδα κειμένων, ὅπου ἡ ἄφεση τῶν ἀμαρτιῶν συντελεῖται αὐτόματα, διότι ἐξαρτᾶται ἀπὸ τὴν κοινωνικὴ καὶ ἀγαπητικὴ σχέση τῶν ἀνθρώπων καὶ κυρίως δὲν συνδέεται μὲ τὸν θάνατο τοῦ Ἰησοῦ ἢ μὲ τὴν πίστη σὲ αὐτόν.

Στὴν Κ.Δ. ὑπάρχουν καὶ περικοπὲς στὶς ὁποῖες ἀφενὸς διαφαίνεται ἓνα ἰωβηλαϊκὸ ὑπόβαθρο καὶ ἀφετέρου τὸ ἰδανικὸ τῆς κοινωνικῆς ἀποκατάστασης συνδέεται μὲ τὴν ἔλευση τοῦ Ἰησοῦ καὶ τὴν ἐγκαθίδρυση τῆς Βασιλείας τοῦ Θεοῦ¹⁰. Οἱ περικοπὲς αὐτὲς φανερώνουν μία θεολογικὴ ἐπεξεργασία καὶ μάλιστα χριστολογικὴ, ἡ ὁποία ἀποσκοπεῖ στὴ σύνδεση τῆς ἀλλαγῆς τῆς κοινωνικῆς κατάστασης τῶν ἀνθρώπων (στὸ παρὸν καὶ στὸ μέλλον) μὲ τὸ πρόσωπο καὶ τὸ ἔργο τοῦ Ἰησοῦ. Ἐδῶ ἡ ἰδέα τοῦ ἐξιλασμοῦ ἀπουσιάζει ἐπίσης, ἐνῶ τονίζεται ἡ αἴσθησις τῆς ἀλυσιδωτῆς ἀντίδρασης μεταξὺ Θεοῦ καὶ ἀνθρωπότητος ὑπὸ τὸ φῶς ὅμως τῆς ἔλευσης τοῦ Ἰησοῦ.

Ἐπιλέξαμε νὰ ἐξετάσουμε περικοπὲς στὶς ὁποῖες ὑπάρχουν ἀναφορὲς καὶ ὑπαινιγμοὶ στὸ σαββατικὸ καὶ ἰωβηλαῖο ἔτος ἢ σὲ κάποιες ἀπὸ τὶς διατάξεις τους, στὶς ὁποῖες διασώζονται λόγια τοῦ Ἰησοῦ καὶ παραβολὲς ποὺ ἔχουν ὡς σκοπὸ νὰ δεῖξουν ὅτι ἡ ἄφεση τῶν ἀμαρτιῶν δὲν εἶναι ἀποτέλεσμα τῆς πίστεως στὸν Ἰησοῦ ἢ συνέπεια τῆς ἐξιλαστήριας σταυρικῆς θυσίας, ἀλλὰ συνέπεια τῆς

8. Μόνο στὸ Κολ. 2:14 χρησιμοποιεῖται ἡ λέξις *χειρόγραφον*, ἡ ὁποία σύμφωνα μὲ μία ὁμάδα ἐρμηνευτῶν τῆς ἐπιστολῆς πρόκειται γιὰ τὸ ἀποδεικτικὸ χρεωστικὸ ἔγγραφο ἐνῶ γιὰ τοὺς περισσότερους ἀφορᾷ τὸ οὐράνιο βιβλίον, ὅπου καταγράφονταν οἱ πράξεις τῶν ἀνθρώπων.

9. Ἀπὸ τὰ κείμενα αὐτά: α) τὰ Μτ. 18:18-22. Λκ. 6:34-38. 11:4 καὶ 17:3β-4 προέρχονται ἀπὸ τὴν Q, β) τὰ Μτ. 5:7, 23-24, 48. 6:12, 14-15 καὶ 18:23-35 προέρχονται ἀπὸ τὴν ἰδιαίτερη πηγὴ τοῦ Ματθαίου (M) καὶ γ) τὰ Λκ. 7:41-42 καὶ 16:1-8α προέρχονται ἀπὸ τὴν ἰδιαίτερη πηγὴ τοῦ Λουκᾶ (L).

10. Βλ. τὸν πίνακα χωρίων στὸ Μ. ΓΚΟΥΤΖΙΟΥΔΗ, *Ἰωβηλαῖο Ἔτος, Μετχισεδὲκ καὶ ἡ πρὸς Ἐβραίους Ἐπιστολή*, 298.

ἀλληλόδρασης τῶν ἀνθρώπων. Μὲ ἄλλα λόγια μιλάμε γιὰ ὑλικὸ πού διαπραγματεύεται τὸ θέμα τῆς σωτηρίας, τὸ ὁποῖο καταγράφεται ἀπὸ τοὺς εὐαγγελιστὲς χωρὶς νὰ ἀποδίδεται σὲ αὐτὸ κάποια σύνδεση μὲ τὸ θάνατο τοῦ Χριστοῦ. Στὰ κείμενα αὐτὰ φαίνεται πὼς ἡ συμπεριφορὰ τοῦ Θεοῦ δὲν ἐξαρτᾶται ἀπὸ τὴ μεσιτικὴ δράση τοῦ Ἰησοῦ ἀλλὰ ἀπεναντίας εἶναι ἀπόρροια τῆς συμπεριφορᾶς ἐνὸς ἀνθρώπου πρὸς τοὺς συνανθρώπους του.

Στὸ Εὐαγγέλιο τοῦ Ματθαίου περιέχονται κάποια λόγια τοῦ Ἰησοῦ πού ἀφοροῦν τὴν ἀποφυγὴ τοῦ φόνου καὶ τῆς ὀργῆς μεταξὺ τῶν ἀνθρώπων (Μτ. 5:21-26). Στὸ κατὰ Λουκᾶν ἀπαντοῦν παράλληλα τῶν στίχων Μτ. 5:25-26 (Λκ. 12:57-59). Στὴν ἐκδοχὴ τοῦ Ματθαίου περιλαμβάνεται καὶ τὸ λόγιο τῶν στ. 5:23-24, τὸ ὁποῖο ἀναφέρεται στὴ διαπροσωπικὴ ἄφεση. Στους στίχους αὐτοὺς διαβάζουμε «ἐὰν οὖν προσφέρῃς τὸ δῶρόν σου ἐπὶ τὸ θυσιαστήριον κάκει μνησθῆς ὅτι ὁ ἀδελφός σου ἔχει τί κατὰ σοῦ, ἄφες ἐκεῖ τὸ δῶρόν σου ἔμπροσθεν τοῦ θυσιαστηρίου καὶ ὑπάγε πρῶτον διαλλάγηθι τῷ ἀδελφῷ σου, καὶ τότε ἔλθων πρόσφερε τὸ δῶρόν σου». Τὰ λεγόμενα στὸ Μτ. 5:23-24¹¹ θυμίζουν ἔντονα τὸ Μκ. 11:25, ἐνῶ στὴ Διδαχὴ (14:2) ἀπαντᾶ ἡ φράση «πᾶς δὲ ἔχων τὴν ἀμφιβολίαν μετὰ τοῦ ἐταίρου αὐτοῦ μὴ συνελθέτω ὑμῖν ἕως οὗ διαλλαγῶσιν ἵνα μὴ κοινοθῆ ἢ θυσία ὑμῶν».

Τὰ παραπάνω λόγια ἀφοροῦν τὴν ἀποτελεσματικότητά τῆς θυσίας, ἡ ὁποία προϋποθέτει τὴν ἐκ τῶν προτέρων διαπροσωπικὴ ἄφεση. Προκειμένου ἢ προσφορὰ νὰ γίνῃ ἀποδεκτὴ ἀπὸ τὸν Θεό, ἐπιβάλλεται νὰ μὴν ὑπάρχει κάτι πού ν' ἀμαυρῶνῃ τὶς ἀμοιβαῖες σχέσεις μεταξὺ τῶν πιστῶν καὶ ἂν κάποιο μέλος τῆς κοινότητος ἔχει ἀδικηθεῖ, θὰ πρέπει προηγουμένως νὰ ἀποκατασταθεῖ. Ἡ λέξη κλειδί ἐδῶ εἶναι ἡ προστακτικὴ «διαλλάγηθι». Τὸ ρῆμα «διαλάσσομαι», τὸ ὁποῖο χρησιμοποιεῖται μόνο ἐδῶ στὴν Κ.Δ. δηλώνει τὴ συμφιλίωση. Στὸν Ἰουδαϊσμό ἡ συμφιλίωση ἀπαιτεῖτο πρὶν τὴν προσφορὰ τῆς θυσίας προκειμένου νὰ γίνῃ ἀποδεκτὴ ἀπὸ τὸ Θεό. Βλέπουμε λοιπὸν ἐδῶ πὼς ἡ ἄφεση τῶν ἁμαρτιῶν δὲν εἶναι μία ἐσωτερικὴ ὑπόθεση, ἀλλὰ ἕνα γεγονός μὲ κοινωνικὸ ἀντίκτυπο πού ἀφορᾶ τὸ σύνολο τῆς κοινότητος¹².

11. O G. W. BUCHANAN, *New Testament Eschatology: Historical and Cultural Background*, Edwin, Mellen Press, 1993, 54, ὑποστηρίζει πὼς στὸ Εὐαγγέλιο τοῦ Ματθαίου ἡ διδασκαλία περὶ ἀφέσεως προϋποθέτει τὴν ὑπαρξὴ τοῦ Ναοῦ, στοιχεῖο πού ἀντικατοπτρίζει διδασκαλίες πού εἶχαν ἀναπτυχθεῖ πρὶν τὴν καταστροφὴ τοῦ Ναοῦ.

12. Στὸ Σειρ. 34:19-20 διαβάζουμε «οὐκ εὐδοκεῖ ὁ ὕψιστος ἐν προσφοραῖς ἀσεβῶν οὐδὲ ἐν πλήθει θυσιῶν ἐξιλάσκεται ἁμαρτίας θύων υἱὸν ἔναντι τοῦ πατρὸς αὐτοῦ ὁ προσάγων θυσίαν ἐκ

Τὸ θέμα τῆς συμφιλίωσης ἀναφέρεται μὲ διαφορετικὸ τρόπο καὶ πάλι στὰ Μτ. 5:25-26, 6:12 καὶ 14-15. Στὸ Λκ. 6:36 διαβάζουμε «*Γίνεσθε οἰκτίρμονες καθὼς [καὶ] ὁ πατὴρ ὑμῶν οἰκτίρμων ἐστίν*», ἐνῶ στὸ Ἰακ. 2:13 διασώζεται παρόμοιο λόγιο «*ἢ γὰρ κρίσις ἀνέλεος τῷ μὴ ποιήσαντι ἔλεος· κατακαυχᾶται ἔλεος κρίσεως*». Χαρακτηριστικὸ εἶναι τὸ γεγονὸς ὅτι στὸ κατὰ Λουκᾶν προηγεῖται ἡ φράση τοῦ στ. 6:35 «*καὶ δανίζετε μηδὲν ἀπελπίζοντες*» καὶ ἀκολουθεῖ στὸ 6:37 τὸ «*ἀπολύετε, καὶ ἀπολυθήσεσθε*». Ἡ ἄφεση τῶν ἁμαρτιῶν εἶναι ἓνα θέμα πού συχνὰ στὰ εὐαγγέλια παρουσιάζεται νὰ στηρίζεται στὴν ἐνέργεια τῆς παραγραφῆς τῶν χρεῶν. Ἡ μεταξὺ τῶν ἀνθρώπων ἀμοιβαία ἄφεση καθορίζει τὴν ἄφεση πού παρέχεται ἀπὸ τὸν Θεὸ καὶ οὐσιαστικὰ ὄχι μόνο προηγεῖται, ἀλλὰ καὶ προϋποθέτει τὴ δευτέρη¹³. Τὸ χρέος τῆς ἁμαρτίας πού παραμένει μεταξὺ τῶν μελῶν τῆς κοινότητος πρέπει νὰ ἀποκατασταθεῖ ἢ καλύτερα νὰ διαγραφεῖ πρὶν τὴν παροχὴ τῆς ἀφέσεως ἀπὸ τὸ Θεό¹⁴.

Ἄς δοῦμε μία ἄλλη περίπτωση. Ἀπὸ τὴν περικοπὴ πού ἀναφέρεται στὴν ἐφαρμογὴ τῆς ἀγάπης πρὸς τοὺς ἐχθρούς (Μτ. 5:43-48//Λκ. 6:27-28, 32-36) μᾶς ἐνδιαφέρουν τὰ Μτ. 5:48 καὶ Λκ. 6:34-36. Ὁ Λουκᾶς περιέχει ὑλικὸ παράλληλο μὲ αὐτὸ τοῦ Ματθαίου, ἀλλὰ διαφορετικὸ στὴ διάταξη καὶ τὸ λεξιλόγιο καὶ πιθανότατα τὸ ἀντλεῖ ἀπὸ τὴν Q¹⁵. Στὸ κατὰ Λουκᾶν βρῖσκουμε στοιχεῖα πού ἀπουσιάζουν ἀπὸ τὸ κατὰ Ματθαῖον. Κατάληξη τῆς περικοπῆς ἀποτελεῖ ὁ στ. Μτ. 5:48, ὅπου ἀπαντᾷ ἡ λέξις «*τέλειοι*», ἐνῶ στὸ Λκ. 36 συναντοῦμε τὸ «*οἰκτίρ-*

χρημάτων πενήτων». Βλ. βοηθητικὰ γιὰ τὴν κοινοτικὴ θεώρηση τοῦ μυστηρίου τῆς μετανοίας, Δ. ΠΑΣΣΑΚΟΥ, «*Λουκ. 15,11-32: Τὸ Μυστήριον τῆς Μετανοίας στὴν Ὁρθόδοξη Παράδοση. (Θεολογικὴ καὶ Πολιτιστικὴ-Ἀνθρωπολογικὴ Προσέγγιση)*», στὸ *Θεολογία καὶ Κοινωνία σὲ Διάλογο. Νέες Ἐρμηνευτικὲς Προσεγγίσεις στὴν Καινὴ Διαθήκη*, ΒΒ 18, Θεσσαλονίκη 2001, 144-152 καὶ Ι. ΠΕΤΡΟΥ, *Χριστιανισμὸς καὶ Κοινωνία. Κοινωνιολογικὴ Ἀνάλυση τῶν Σχέσεων τοῦ Χριστιανισμοῦ μὲ τὴν Κοινωνία καὶ τὸν Πολιτισμὸ*, Θεσσαλονίκη 2004, 87-90.

13. Βλ. T. W. BUCKLEY, *Seventy Times Seven. Sin, Judgement and Forgiveness in Matthew*, Collegeville, Liturgical Press, 1981. A. J. HULTGREN, «*Forgive Us, As We Forgive (Matthew 6:12)*», *WW* 16 (1996) 284-290. Πρὸβλ. τὴ διαδικασία πού ἀναφέρεται στὰ V. THERMOS, «*I Forgive, therefore I am: Forgiveness as Fullness of Life*», *Θεολ.* 73 (2002) 450 καὶ F. C. BURKITT, «*As we Forgive (Mt. 6,12)*», *JTS* 33 (1932) 253-255.

14. Ὁ G. W. BUCHANAN, *στὸ ἴδιο*, 46, προσεγγίζει ἀπὸ τὴν ἴδια σχεδὸν ὀπτικὴ γωνία τὸ θέμα τῆς διαπροσωπικῆς ἀφέσεως θεωρώντας το μὲ τὴν προοπτικὴ τῆς γενικῆς ἀφέσεως πού στὸν Ἰουδαϊσμὸ παρέχονταν μὲ τὸ τυπικὸ τῆς Ἡμέρας τοῦ Ἐξιλασμοῦ. Οἱ ἁμαρτίες μεταξὺ τῶν ἀνθρώπων θὰ πρέπει νὰ ἔχουν παραγραφεῖ προκειμένου νὰ κάνει τὸ ἴδιο καὶ ὁ Θεὸς γιὰ ὅλο τὸ ἔθνος κατὰ τὸν ἑορτασμὸ τῆς Ἡμέρας τοῦ Ἐξιλασμοῦ.

15. D. A. HAGNER, *Matthew 1-13*, WBC 33A, Word Books, Dallas, Texas 1993, 133.

μονες». Μία αξιοσημείωτη διαφορά είναι τό «οί τελῶναι» τοῦ Μτ. 5:46 καί «οί ἐθνικοί» τοῦ 5:47 ἔναντι τοῦ «οί ἁμαρτωλοί» πού ἔχει ὁ Λουκᾶς (6:32-34), τοῦ ὁποίου εἶναι πιθανῶς συνειδητὴ ἐπιλογή.

Ὁ Λουκᾶς παρεμβάλει στοὺς στ. 6:34-35 λόγια τοῦ Ἰησοῦ περὶ δανεισμοῦ χωρὶς ἐλπίδα ἐξόφλησης. Τὸ κείμενο τῆς *Διδαχῆς* ἔχει στὸ 1:5 «παντὶ τῶ αἰτοῦντί σε δίδου καὶ μὴ ἀπαίτει». Τὸ ρῆμα ἀπελπίζω ἀπαντᾷ μόνο ἐδῶ στὴν Κ.Δ.¹⁶, ἐνῶ δὲν εἶναι ἀσυνήθιστο στὴν ἑλληνικὴ γραμματεία τῆς ἐποχῆς. Ἡ παραπάνω φράση χρησιμοποιεῖται ὡς ἀντίθεση πρὸς τό «παρ' ὧν ἐλπίζετε λαβεῖν» τοῦ στ. 34. Γεγονὸς εἶναι πὼς ἡ ἀνάγκη δανεισμοῦ προκύπτει ὅταν κάποιος ἀπὸ τοὺς ἀδελφοὺς βρῖσκεται σὲ οἰκονομικὴ δυσχέρεια. Ἡ ὅλη εἰκόνα δὲν μπορεῖ παρὰ νὰ μᾶς ὀδηγήσει στὰ Λευ. 25:36-37 καὶ Δτ. 15:7-10.

Σὲ ἀντίθεση μὲ τὴ συνήθη πνευματικοποιημένη ἐρμηνεία τῶν συγκεκριμένων στίχων¹⁷ σημειώνουμε ἐδῶ πὼς ἡ θεματικὴ ἐξάρτηση τῶν ὄσων λέγονται στὰ Λκ. 6:34-36 ἀπὸ τὰ παραπάνω χωρία τῆς Π.Δ. εἶναι προφανῆς καὶ συνεπῶς τὰ λόγια αὐτὰ ἀναφέρονται στὶς οἰκονομικὲς καὶ κοινωνικὲς καταστάσεις μὲ κυριολεκτικὴ σημασία. Τὸ σκεπτικὸ εἶναι τὸ ἴδιο. Οἱ φτωχοὶ πρέπει νὰ βοηθηθοῦν μὲ τὴν παροχὴ δανείων, τὰ ὁποῖα ἐξαιτίας τῆς μὴ ἔγκαιρης ἐξόφλησης, θὰ μπορούσαν νὰ παραγραφοῦν ἀπὸ τὸ σαββατικὸ καὶ τὸ ἰωβηλαῖο ἔτος. Ἡ χρῆση τοῦ «δανεῖζω», τὸ ὁποῖο χρησιμοποιεῖται μόνο ἐδῶ (Μτ. 5:42//Λκ. 6:34-35) μὲ παράλληλο τρόπο πρὸς τό «δίδωμι» (Λκ. 6:30) φανερῶνει ἀπευθείας ἐξάρτηση ἀπὸ τὸ Δτ. 15:7-11, ὅπου καὶ ἐκεῖ παρατηρεῖται ἡ ἴδια ἀκριβῶς σύνδεση τῶν δύο ρημάτων (Δτ. 15:10). Ἐνα ἀκόμη στοιχεῖο πὸν ἀποδεικνύει αὐτὴ τὴν ἐξάρτηση μεταξὺ τῶν δύο κειμένων, ἀποτελεῖ καὶ στὶς δύο περιπτώσεις ἡ διαβεβαίωση τῆς παρεχόμενης εὐλογίας τοῦ Θεοῦ πρὸς τὸ πρόσωπο πὸν παραγράφει τὸ χρέος¹⁸. Ἡ εὐλογία τοῦ Θεοῦ καὶ ἡ οἰκονομικὴ ἀντιστροφή τῆς ἔλευσης τοῦ ἰωβηλαίου ἔτους ἀποτελοῦν τὴ βάση γιὰ τὸν ἐλεύθερο δανεισμὸ πρὸς τοὺς φτωχοὺς. Ἄς σημειωθεῖ πὼς ἡ ἀντίθεση φτωχῶν καὶ πλουσίων ἀλλὰ καὶ ἡ

16. «μηδὲν ἀπελπίζοντες» στὸ Λκ. 6:35.

17. Ὁ D. W. BLOSSER, *Jesus and the Jubilee. Luke 4:16-30. The Year of Jubilee and its Significance in the Gospel of Luke*, (Διδακτ. Διατρ.), St. Andrews University, Scotland 1979, 266-267, δέχεται πὼς ὁ Ἰησοῦς ἐδῶ ἐνθαρρύνει τὴν παραγραφή τοῦ χρέους ἀκόμη καὶ πρὶν τὴν ἔλευση τῶν θεσμῶν τοῦ σαββατικοῦ καὶ τοῦ ἰωβηλαίου ἔτους. Μὲ τὸν τονισμὸ τῆς πνευματικῆς μόνο διάστασης αὐτῶν τῶν λογίων χάνεται δυστυχῶς τὸ κυριολεκτικὸ τους νόημα.

18. «καὶ ἔσται ὁ μισθὸς ὑμῶν πολὺς» Λκ. 6:35 καὶ «...ὅτι διὰ τὸ ῥῆμα τοῦτο εὐλογήσει σε κύριος ὁ θεός σου ἐν πᾶσιν τοῖς ἔργοις καὶ ἐν πᾶσιν οὐ ἂν ἐπιβάλῃς τὴν χεῖρά σου» Δτ. 15:10.

υπόσχεση τῆς ἀντιστροφῆς τῶν οικονομικῶν συνθηκῶν εἶναι κυρίαρχη στό τρίτο Εὐαγγέλιο.

Μὲ τὸ «οἰκτίρμονες» τοῦ Λκ. 6:36 ἔναντι τοῦ «τέλειοι» πού συναντᾶμε στό Μτ. 5:48, ὁξύνεται ἡ σπουδαιότητα τῶν παραπάνω λογίων, ὄχι μόνο ὡς μορφὴ ἐντολῆς, ἀλλὰ κυρίως ὡς μορφὴ ἔκφρασης ἐλέους πρὸς τὸν συνάνθρωπο, τοῦ ὁποῦ ἡ ἐπιβίωση ἀπειλεῖται. Πιθανότατα τὸ κείμενο τῆς Πηγῆς τῶν Λογίων (Q) νὰ εἶχε «οἰκτίρμονες» καὶ τὸ «τέλειοι» τοῦ Ματθαίου, πού χρησιμοποιεῖται συχνά, νὰ ἀποτελεῖ δική του συντακτικὴ παρεμβολή¹⁹.

Στὸ κατὰ Λουκᾶν οἱ στίχοι 37-38 πού ἀκολουθοῦν ἀποτελοῦν μετάβαση ἀπὸ τοὺς στίχους 35-36. Ὁ Ματθαῖος στὰ 7:1-2 δὲν διασώζει τὰ λόγια γιὰ τὴν ἄφεση. Στὸ Λκ. 6:37 ἐντοπίζονται δύο ἀποτρεπτικὰ λόγια, ἐνῶ σὲ πλήρη ἰσορροπία βρίσκονται τὰ δύο προτρεπτικὰ λόγια τῶν 37γ καὶ 38α. Ἡ ἄφεση τῶν ἁμαρτιῶν ἐδῶ δηλώνεται μὲ τὴ φράση «ἀπολύετε, καὶ ἀπολυθήσεσθε». Τὸ ἀπολύω χρησιμοποιεῖται ὡς συνώνυμο τοῦ ἀφήμι. Ἡ σχέση μεταξύ Θεοῦ καὶ ἀνθρώπων παρουσιάζεται ἀνάλογη μὲ τὶς διαπροσωπικὲς σχέσεις τῶν ἀνθρώπων. Αὐτὸ πού διαφαίνεται στὸ ὑπόβαθρο τῶν στίχων εἶναι ὁ ἰωβηλαϊκὸς τρόπος ἐφαρμογῆς τῆς ἀφέσεως. Ἄν εφαρμοστεῖ ἡ μεταξύ τῶν ἀνθρώπων ἄφεση θὰ ἐνεργοποιηθεῖ καὶ ἡ θεϊκὴ. Ἡ πρώτη ἀποτελεῖ τὴν προϋπόθεση τῆς δεύτερης.

Μποροῦμε τώρα νὰ περάσουμε στὴ γνωστότερη ἴσως περίπτωσι. Τὸ πέμπτο αἶτημα τῆς Κυριακῆς Προσευχῆς (σύμφωνα μὲ τὸ κατὰ Ματθαῖον) ἀποτελεῖ ἓνα ἀπὸ τὰ χαρακτηριστικότερα παραδείγματα διαπροσωπικῆς ἀφέσεως πού ἀπαντοῦν στὴν Κ.Δ. Τὸ αἶτημα γιὰ τὴν ἄφεση (Μτ. 6:12//Λκ. 11:4) παρουσιάζεται στους δύο εὐαγγελιστὲς μὲ λεκτικὲς διαφορὲς. Ἡ διαφορὰ ἐντοπίζεται στὶς λέξεις *ὀφειλήματα* καὶ *ἁμαρτία*. Οἱ δύο λέξεις συναντῶνται συχνότατα ὄχι μόνο στὴν Ἁγία Γραφή ἀλλὰ καὶ σὲ ἐξωβιβλικὲς πηγές. Στὸ κατὰ Ματθαῖον ἀπαντᾶ ἡ λέξη *ὀφείλημα*, ἐνῶ τὸ κείμενο τῆς *Διδαχῆς* ἔχει *ὀφειλήν*²⁰. Στὸ κατὰ Λουκᾶν τέλος, ἀπαντᾶ ἡ λέξη *ἁμαρτία*. Ἡ διαφορὰ μεταξύ τῶν ἐκδόσεων ἐγείρει αὐτόματα τὸ ἐρώτημα σχετικὰ μὲ τὴν ἀρχικὴ μορφὴ τῆς προσευχῆς. Σήμε-

19. Γιὰ τὸ κείμενο τῆς Q, βλ. P. VASSILIADIS, *ΛΟΓΟΙ ΙΗΣΟΥ. Studies in Q*, Atlanta, Scholars Press, 1999, 88 καὶ *Τὰ Λόγια τοῦ Ἰησοῦ. Τὸ Ἀρχαιότερο Εὐαγγέλιο*, Ἄρτος ζωῆς, Ἀθήνα 2005. Ὁ J. A. FITZMYER, *The Gospel according to Luke I-IX*, AB 28, Garden City, Doubleday 1981, 640, στρέφεται πρὸς αὐτὴ τὴν ὑπόθεση καὶ θεωρεῖ ὅτι καὶ οἱ δύο ἐκδοχὲς ἀπορρέουν ἀπὸ τὸ Λευ. 19:2. Ἄς σημειωθεῖ πὺς ὁ Θεὸς δὲν ἀποκαλεῖται ποτὲ τέλειος στὴν Π.Δ., ἐνῶ τὸ «οἰκτίρμων» χρησιμοποιεῖται ὡς ἐπίθετο τοῦ Θεοῦ (Ἐξ. 34:6. Δτ. 4:31 κ.ά.).

20. «καὶ ἄφες ἡμῖν τὴν ὀφειλὴν ἡμῶν ὡς καὶ ἡμεῖς ἀφίμεν τοῖς ὀφειλέταις», Διδ. 8:2.

οἱ ἔχει ἐπικρατήσει πλέον μεταξύ τῶν ἐρευνητῶν ἡ ἄποψη ὅτι ἡ Κυριακὴ Προσευχὴ παραδόθηκε ἀρχικὰ στὰ ἀραμαϊκά. Προφανῶς περιέχονταν στὴν Q, ἀπ' ὅπου ἀργότερα ἐνσωματώθηκε στὰ εὐαγγέλια τοῦ Ματθαίου καὶ τοῦ Λουκᾶ καὶ δέχτηκε ἐπεξεργασία ἀνάλογη τῶν σκοπῶν τοῦ κάθε εὐαγγελιστῆ²¹.

Στὸ Σειρ. 28:2 διαβάζουμε «*ἄφες ἀδίκημα τῷ πλησίον σου καὶ τότε δεηθήντος σου αἱ ἁμαρτίαι σου λυθήσονται*», χωρὶς πὺν συχνὰ παραθεωρεῖται στὴν ἐξέταση τῆς προσευχῆς. Ὁ Λουκᾶς ἀντικαθιστᾷ ἐσκεμμένα τὴ λέξη *ὀφειλήματα* μὲ τὴ λέξη *ἁμαρτίαι*. Ἡ ἐπικρατοῦσα ὑπόθεση θέλει τὴν λουκάνεια μορφὴ τῆς προσευχῆς ὡς τὴν αὐθεντικὴ²², ἡ ὁποία πιθανότερο νὰ παραδόθηκε ἀπὸ τὰ χεῖλη τοῦ ἱστορικοῦ Ἰησοῦ καὶ νὰ μὴν ἀποτελεῖ προῖον τῆς χριστιανικῆς κοινότητος, στὴ λειτουργικὴ παράδοση τῆς ὁποίας ὅμως, ἦταν ἀναπόσπαστο μέρος. Ἡ Κυριακὴ Προσευχὴ περιέχει ἀναμφισβήτητα ἰουδαϊκὸ χαρακτῆρα. Ἡ ἐναλλαγὴ τῶν αἰτημάτων ἀπὸ β' πρόσωπο ἐνικοῦ σὲ α' πληθυντικὸ δηλώνει ἀφενὸς τὴν ἐκπλήρωση τοῦ σκοποῦ τοῦ Θεοῦ καὶ ἀφετέρου τὴ σύνδεση μὲ τὶς ἀνθρώπινες ἀνάγκες. Κοινὸ θέμα ὄλων τῶν αἰτημάτων εἶναι ἡ πραγματοποίησις τοῦ μοναδικοῦ σχεδίου τοῦ Θεοῦ γιὰ τὸν κόσμον καὶ τοὺς ἀνθρώπους. Ἐπομένως ὁ ἐσχατολογικὸς τόνος τῆς προσευχῆς εἶναι ὀρατός.

Ἡ λέξη *ὀφείλημα/ὀφειλῆ* ἔχει τὴ σημασίαν τῆς χρηματικῆς ὀφειλῆς, ἢ τῆς ὀφειλῆς γενικότερα. Τὸ ρῆμα *ὀφείλω* χρησιμοποιεῖται στοὺς Ο' σχεδὸν ἀποκλειστικὰ σὲ ἐμπορικὰς δοσοληψίαις. Μὲ ἐλάχιστες ἐξαιρέσεις, χρησιμοποιεῖται γιὰ νὰ ἐκφράσει τὴν οἰκονομικὴν ἐξάρτησιν, ἐνῶ στὴν Κ.Δ. χρησιμοποιεῖται συχνότερα τὸ ἀπαρέμφατο *ὀφείλειν*. Στὴν ἐξέλιξίν του ὁ ὅρος ἀπέκτησε καὶ σημασίαν χρέους ἠθικοῦ περιεχομένου. Ἡ θρησκευτικὴ ὅμως φόρτισις τῆς λέξεως *ὀφείλημα* ἀπουσιάζει ἀντίθετα ἀπὸ τὴν ἑλληνικὴ γραμματεία. Ἡ εἰκόνα τῆς χρηματικῆς ὀφειλῆς χρησιμοποιεῖται συχνὰ ἀπὸ τὸν Ἰησοῦ στὶς παραβολὰς, γεγονός πὺν ἀποδεικνύει τὴν κοινωνικὴ καὶ οἰκονομικὴν κατάστασιν τῶν ἀνθρώπων στοὺς ὁποίους ἀπευθυνόταν.

21. Αναλυτικὴ παρουσίασις τῆς ἔρευνας καὶ τῶν δυσκολιῶν πὺν παρουσιάζει ἡ Κυριακὴ προσευχὴ βλ. στὴ μεταπτυχιακὴ ἐργασία τῆς Μ. ΚΑΤΣΑΒΕΛΗ, *Κυριακὴ Προσευχὴ. Ἀπαρχὲς καὶ Ἐξέλιξις τῆς Προσευχῆς τοῦ "Ἱστορικοῦ Ἰησοῦ"*, στὴ *Συνοπτικὴ Παράδοσις*, Θεσσαλονικὴ 2001.

22. Στὸ κατὰ Λουκᾶν ἡ προσευχὴ κατὰ τὰ ἀρχαιότερα χειρόγραφα περιέχει πέντε αἰτήματα καὶ συνεπῶς ἀποτελεῖ τὸ βραχύτερον τύπον. Βλ. J. JEREMIAS, *Ὁ Ἰησοῦς καὶ τὸ Εὐαγγέλιόν του*, (μτφρ. Σ. Ἀγουρίδης), Ἀθήνα 1984, 117-120. Ὁ Ματθαῖος ἀντίθετα, διασώζει τὸ ἀρχαιότερον λεξιλόγιον τῆς προσευχῆς ἀπὸ τὸ ὁποῖο ἐξαρτᾶται τὸ κείμενον τῆς *Διδαχῆς*. Βλ. J. A. FITZMYER, *στὸ ἴδιον*, 897 καὶ G. EBELING, *Ἡ Προσευχὴ*, (μτφρ. Θ. Σωτηρίου), Ἀθήνα 1984.

Στό μεταγενέστερο Ἰουδαϊσμό ἡ ἁμαρτία θεωροῦνταν οὐσιαστικά ὡς πραγματική ἀδικία, γιὰ τὴν ὁποία ὁ ἄνθρωπος ἦταν ὑπόλογος ἀπέναντι στὸν Θεό²³. Στὴν Κ.Δ. συνώνυμες λέξεις τῆς ἁμαρτίας πού δηλώνουν τὴν ἴδια ἀκριβῶς κατάσταση εἶναι οἱ: *παράπτωμα/παράβασις, παρακοή, ἀδικία, ἀσέβεια, ἀνομία, κακία, ἀλλὰ καὶ ὀφείλημα/ὀφειλή*. Ἐπομένως στό αἶτημα γιὰ τὴν ἄφεση (Μτ. 6:12α//Λκ. 11:4α) καὶ οἱ δύο λέξεις μὲ τίς ὁποῖες μεταφράζεται τὸ ἀραμαϊκὸ *hōbā* εἶναι σωστές, ἐφόσον δηλώνουν ἀκριβῶς τὸ ἴδιο πράγμα²⁴.

Ἡ ἐπιλογή τῆς λέξης *ὀφείλημα* ἀπὸ τὸν Ματθαῖο φαίνεται ὅτι ἀνήκει σὲ ἕνα ἀρχικότερο στάδιο ἐπεξεργασίας, καθὼς βρίσκεται πλησιέστερα στὴν κυριολεκτική σημασία τοῦ ὄρου. Στό λόγοιο τοῦ 6:14-15²⁵, ἡ λέξη *παραπτώματα* δηλώνει μία γενικότερη κατάσταση ἀπὸ ἐκείνη πού ἐκφράζεται μὲ τὸ *ὀφειλήματα* καὶ ἔτσι ἐπιστρέφουμε σὲ αὐτὸ πού γινόταν κοινῶς ἀποδεκτὸ μὲ τὴν ἀραμαϊκὴ λέξη *hōbā*. Ἡ καθαρὰ οἰκονομικὴ ἔννοια τοῦ *ὀφείλω* στὴν λουκάνεια ἐκδοχὴ ἐνισχύεται ἀπὸ τὴν προσθήκη στό κατὰ Ματθαῖον τῶν στίχων 6:14-15, οἱ ὁποῖοι κατέχουν θέση ἐπεξηγητικοῦ σχολίου στό 6:12.

Ὁ Λουκᾶς ἀντίθετα χρησιμοποιεῖ συνειδητὰ τὴ λέξη *ἁμαρτία* ἀνεξάρτητα ἀπὸ τὸ κείμενο τῆς πηγῆς πού χρησιμοποιήσε. Φαίνεται ἐπικρατέστερη ἡ ἄποψη πὼς τὸ ἔλληνόφωνο κοινὸ στό ὁποῖο ἀπευθυνόταν νὰ μὴν ἦταν ἐξοικειωμένο μὲ τὸ ἀραμαϊκὸ λεξιλόγιο²⁶. Γιὰ νὰ ἀποφύγει λοιπὸν τυχὸν παρανοήσεις τῆς λέξης *ὀφείλημα*, προτίμησε τὴ γραφὴ *ἁμαρτία* πού ἦταν εὐρύτερα γνωστὴ καὶ ἔτσι θὰ γινόταν εὐκολότερα κατανοητὴ ἢ πραγματικότητά τοῦ αἰτήματος καὶ

23. S. LYONNET-L. SABOURIN, *Sin, Redemption and Sacrifice. A Biblical and Patristic Study*, AnBib 48, Rome 1970, 25 καὶ 32. Βλ. καὶ Δ. ΚΟΡΑΒΟΥ (Ἐπισκ. Σεβερεινέανου), *Ἡ Κυριακὴ Προσευχή. Φιλολογικὴ, Ἱστορικο-θεολογικὴ καὶ Ἐρμηνευτικὴ Μελέτη*, (Διδακτ. Διατρ.), Ἀθήνα 1979, 228-230.

24. Πληροφορίες γιὰ τίς ἔννοιες *ὀφειλή/ὀφείλημα* καὶ *ὀφειλέτης* στό ἑλληνικὸ καὶ ρωμαϊκὸ δίκαιο ἀλλὰ καὶ στίς παύλειες ἐπιστολές, βλ. στό Β. ΝΙΚΟΠΟΥΛΟΥ, «“Ὀφειλή” καὶ “Ὀφειλέτης” βασικὲς ἔννοιες τοῦ ἐνοχικοῦ δικαίου στίς Ἐπιστολές τοῦ Ἀπ. Παύλου», *ΔΒΜ* 16 (1997) 95-113.

25. Στό κατὰ Μᾶρκον διαβάζουμε «*Καὶ ὅταν στήκετε προσευχόμενοι, ἀφίετε εἰ τι ἔχετε κατὰ τινος, ἵνα καὶ ὁ πατὴρ ὑμῶν ὁ ἐν τοῖς οὐρανοῖς ἀφή ὑμῖν τὰ παραπτώματα ὑμῶν*» (Μκ. 11:25). Τὸ γεγονός ὅτι ἡ λέξη «*παραπτώματα*» στὰ Συνοπτικά ἀπαντᾷ μόνο στὰ Μτ. 6:14-15//Μκ. 11:25, κάνει τοὺς ἐρευνητὲς νὰ υποθέτουν πὼς ὁ Ματθαῖος θὰ μπορούσε νὰ εἶχε δανειστεῖ τὸ λόγοιο αὐτὸ ἀπὸ τὸ Μᾶρκο. Γιὰ τὴν προσθήκη πού κάνουν ὀρισμένα χειρόγραφα βλ. Ι. ΚΑΡΑΒΙΔΟΠΟΥΛΟΥ, *Τὸ Κατὰ Μᾶρκον Εὐαγγέλιο*, ΕΚΔ 2, Θεσσαλονίκη 1993, 375 καὶ ὑποσ. 10.

26. Κατὰ τὸν D. W. BLOSSER, στό ἴδιο, 271, ὁ Λουκᾶς ἔχοντας κατὰ νοῦ τοὺς θεσμοὺς τοῦ σαββατικοῦ καὶ τοῦ ἰωβηλαίου ἔτους, προσπαθεῖ νὰ συνδέσει τὴν ἄφεση τῶν ἁμαρτιῶν τῶν ἀνθρώπων ἀπὸ τὸ Θεὸ μὲ τὴν μεταξὺ τῶν ἀνθρώπων παραγραφή τῶν χρεῶν (Δτ. 15:2).

ἀπὸ τοὺς ἐθνικοχριστιανούς²⁷. Ἡ ἄποψη αὐτὴ ἐνισχύεται ἀφενὸς μὲν ἀπὸ τὴν ὑπαρξὴ τοῦ *ὀφείλοντι* στὸ Λκ. 11:4β, τὸ ὁποῖο θεωρεῖται ὡς ἀπόδειξη, τόσο τῆς ὑπαρξὴς τῆς γραφῆς *ὀφείλημα* στὸ στ. 4α, ὅσο καὶ τῆς ἐννοιολογικῆς ταύτισης τῆς ὀφειλῆς μὲ τὴν ἁμαρτία καὶ ἀφετέρου μὲ τὴν παρουσίαν τῆς λέξης *ὀφείλην* στὸ κείμενο τῆς *Διδαχῆς* (8:2). Τὸ θέμα τῆς ἀφέσεως τῶν ἁμαρτιῶν ἀλλὰ καὶ ἡ λέξις ἁμαρτία ἐμφανίζονται συχνότερα στὸ Εὐαγγέλιον τοῦ Λουκᾶ ἀπ' ὅτι στοὺς δύο ἄλλους συνοπτικούς.

Ἡ ἄσχημη οἰκονομικὴ κατάστασις τῶν φτωχῶν ἀνθρώπων, κυρίως τῶν ἀγροτῶν, τῆς Παλαιστίνης κατὰ τὴν ἐποχὴ τοῦ Ἰησοῦ, μαρτυρεῖται ἀφενὸς, ἀπὸ τὴν ἐπινόησιν τοῦ προσβούλ ἀπὸ τὸν Χιλλέλ καὶ τὴν περιγραφὴν τοῦ Ἰωσήπου ποὺ ἀναφέρεται στὴν καταστροφὴ τῶν συμβολαίων δανεισμοῦ²⁸ ἀπὸ τοὺς ἐπαναστάτες στὴν ἀρχὴ τοῦ ἰουδαϊκοῦ πολέμου (66-73 μ.Χ.). Πολλοὶ ἀπὸ αὐτοὺς τοὺς ἐπαναστάτες εἶχαν στρατολογηθεῖ ἐπειδὴ δὲν μποροῦσαν νὰ πληρῶσουν τοὺς φόρους καὶ τὰ χρεῖα τους.

Ἡ ταύτισις τῆς ιδέας τῆς ἀφέσεως τῶν ἁμαρτιῶν μὲ ἐκείνη τῆς παραγραφῆς τῶν χρεῶν εἶναι ἐκδηλὴ καὶ παραπέμπει στοὺς θεσμοὺς τοῦ σαββατικοῦ καὶ ἰωβηλαίου ἔτους τῆς Π.Δ. Ἐπιπλέον, δὲν ἀποτελεῖ ἐπινόησιν τοῦ εὐαγγελιστοῦ Λουκᾶ, ἀλλὰ προϋπῆρχε στὸν Ἰουδαϊσμὸ τοῦ δευτέρου Ναοῦ μὲ τὴν ἐξέλιξιν τῆς ιδέας περὶ ἰωβηλαίου ἔτους. Ἀπὸ τὴ συγκεκριμένη λοιπὸν ὀπτικὴ γωνία θὰ μπορούσαμε νὰ ὑποθέσουμε ὅτι ἡ συνειδητὴ αὐτὴ ἀντικατάστασις δὲν περιορίζεται ἀποκλειστικὰ στὴν ἐξήγησιν, στὴν ὁποία καταφεύγουν οἱ ἐρευνητὲς τῆς

27. Μ. ΚΑΤΣΑΒΕΛΗ, *στὸ ἴδιον*, 102. Ἡ ἴδια ἀντικατάστασις λαμβάνει χώρα στὸ Λκ. 13:2, ὅπου οἱ ἁμαρτωλοὶ ἔχουν τὴν ἐννοία τῶν χρεοφειλετῶν. Βλ. C. F. EVANS, *The Lord's Prayer*, London 1963, 59, ὅπου ἐπισημαίνεται ἡ μὴ διατήρησις τῆς λέξης *ὀφείλημα* μὲ τὴν ἐννοία τῆς ἁμαρτίας στὴν πρώτη ἐκκλησία ἀλλὰ καὶ στὴ μετέπειτα ραββινικὴ γραμματεία. Πρβλ. καὶ C. F. D. MOULE, «...As we Forgive...»: A Note on the Distinction between Deserts and Capacity in the Understanding of Forgiveness», *στὸ Essays in New Testament Interpretation*, Cambridge, Cambridge University Press, 1982, 278-279. Ἡ ὑπόθεσις μὲ τὴν ὁποία δικαιολογεῖται συνήθως ἡ ἐσκεμμένη ἀλλαγὴ τοῦ Λουκᾶ εἶναι πὼς ἡ θεώρησις τῆς ἁμαρτίας ὡς μὴ δυνατὴ ἐξόφλησις χρέους πρὸς τὸ Θεό, ἦταν ἄγνωστη στὸν ἐθνικὸ κόσμον.

28. ΙΩΣΗΠΟΥ, *Ἱστορία Ἰουδαϊκοῦ Πολέμου πρὸς Ῥωμαίους*, 2, 426-427. Βλ. ἐπίσης ὅσα λέγονται στὸ G. THEISSEN, *Καίρια Χαρακτηριστικὰ τῆς Κίνησις τοῦ Ἰησοῦ: Κοινωνιολογικὴ Θεώρησις. Συμβολὴ στὴν Ἱστορία Γένεσις τοῦ Ἀρχέγονου Χριστιανισμοῦ*, (μτφρ. Δ. Χρυσοπούλου-Θ. Σωτηρίου) Ἀθήνα 1997, 60-63 καὶ 69-71. Οἱ B. J. MALINA-R. L. ROHRBAUGH, *Social Science Commentary on the Synoptic Gospels*, Augsburg Fortress, 1992, 62, ἀναφέρουν πὼς ἔμμεσες μαρτυρίαι βρίσκονται σὲ μία πληθώρα κειμένων, στὴν ὁποία περιλαμβάνονται καὶ ἐλληνοιστικοὶ πάπυροι.

Κυριακής Προσευχής. Κατά τη γνώμη μας ό Λουκάς ἐδῶ, ὅπως καὶ παντοῦ στὸ εὐαγγέλιό του, διατυπώνει τὴν συνολικὴ διάσταση τῆς σωτηρίας, ἡ ὁποία περιλαμβάνει τόσο τὴν πνευματικὴ, ὅσο καὶ τὴν κοινωνικὴ κατάσταση τοῦ ἀνθρώπου. Ἔχοντας ὑπόψη τοὺς συγκεκριμένους θεσμοὺς ἀπονομῆς κοινωνικῆς δικαιοσύνης τοῦ Λευιτικοῦ, τοὺς χρησιμοποιεῖ ὡς γλῶσσα καὶ εἰκόνα γιὰ νὰ περιγράψει τὴν ἐπικείμενη σωτηρία. Χαρακτηριστικὰ παραδείγματα ἀποτελοῦν οἱ διηγήσεις τῶν μακαρισμῶν (Λκ. 6:20-22) καὶ τῆς ἀπόρριψης τοῦ Ἰησοῦ στὴ Ναζαρέτ (Λκ. 4:16-30)²⁹.

Κλειδί στὴν ὑπόθεση ἀποτελεῖ τὸ ρῆμα *ἀφίμι*. Ἡ κοινωνικὴ ἀνασυγκρότηση ποὺ διασφάλιζε τὸ ἰωβηλαῖο ἔτος σὲ συνδυασμὸ μὲ τὴν Ἡμέρα τοῦ Ἐξιλασμοῦ δὲν μπορεῖ παρὰ νὰ ἔχει ἐπηρεάσει τὴ θεολογικὴ σκέψη τοῦ Λουκά. Αὐτὸ γίνεται φανερὸ στὸ β' μέρος τοῦ αἰτήματος (Μτ. 6:12β//Λκ. 11:4β), ὅπου ἐμφανίζεται ἡ περίπτωση τῆς διαπροσωπικῆς ἀφέσεως μὲ τρόπο ποὺ θυμίζει τὴ διαδικασία παραγραφῆς τοῦ σαββατικοῦ ἔτους. Ὁ Λουκάς ὁμως διευρύνει τὸ θέμα τῆς ἀφέσεως (*παντὶ ὀφείλοντι ἡμῖν*) καὶ τῆς σωτηρίας ποὺ παρέχεται ἀπὸ τὸ Θεό, ἀπευθυνόμενος ἔτσι καὶ στὸν ἐθνικὸ κόσμο –ὅπως στὴν περικοπὴ τῆς ἀπόρριψης στὴ Ναζαρέτ– καὶ δὲν τὸ διατηρεῖ περιορισμένο στὰ ὅρια τῆς ἰουδαϊκῆς κοινότητος. Συνεπῶς ἡ λουκάνεια ἐκδοχὴ τοῦ στίχου εἶναι μεταγενέστερη καὶ ἐξυπηρετεῖ τὸν δικό του θεολογικὸ στόχο³⁰.

Παρατηροῦμε ὅτι τὸ ρῆμα τῆς πρότασης βρῖσκεται σὲ διαφορετικὸ χρόνο στους δύο εὐαγγελιστές. Ἀόριστος στὸ Ματθαῖο καὶ ἐνεστώτας στὸ Λουκά καὶ στὴ *Διδαχὴ*. Ἀνεξάρτητα μὲ τὶς προσπάθειες ἐπίλυσης τῆς δυσκολίας τοῦ χρό-

29. Βλ. σχετικὰ Μ. ΓΚΟΥΤΖΙΟΥΔΗ, «Ἡ Χρῆση τοῦ Ἰωβηλαίου Ἔτους στὸ Λκ. 4:18-19 σὲ Συνδυασμὸ μὲ τὸ Χειρόγραφο τοῦ Κουμράν 11Q13. (Πρὸς μία Διασάφηση τῆς Σωτηριολογίας τοῦ Λουκά)», σὶς *Εἰσηγήσεις Ι' Συνάξεως Ὁρθοδόξων Βιβλικῶν Θεολόγων, Τὸ κατὰ Λουκᾶν Εὐαγγέλιον. Θέματα Εἰσαγωγικά, Φιλολογικά, Ἐρμηνευτικά καὶ Θεολογικά, Βόλος 15-17 Σεπτεμβρίου 2000*, Βόλος 2003, 93-106.

30. Ὁ J. H. YODER, *The Politics of Jesus*, Grand Rapids, Wm. B. Eerdmans, 1972, 66-67, ὑποστηρίζει ὅτι ἡ ἀποψη τῆς καθαρὰ οικονομικῆς ἔννοιας τοῦ ὀφείλω στὴν λουκάνεια ἐκδοχὴ τοῦ αἰτήματος γιὰ τὴν ἄφεση (Λκ. 11:4) ἐνισχύεται ἀπὸ τὴν προσθήκη στὸ κατὰ Ματθαῖον τῶν στίχων 6:14-15, οἱ ὁποῖοι κατέχουν θέση ἐπεξηγητικοῦ σχολίου στὸ 6:12. Ὁ F. C. FENSHAM, «The Legal Background of Matt. 6:12», *NovT* 4 (1960) 1-2, θεωρεῖ πὼς στὸ ὑπόβαθρο τοῦ αἰτήματος γιὰ τὴν ἄφεση βρῖσκεται τὸ σαββατικὸ ἔτος. Στὸ συμπέρασμα αὐτὸ ὁδηγήθηκε παρατηρώντας τὴν παράλληλη χρῆση τοῦ *ἀφήσεις-ὀφείλει* (Δτ. 15:2) καὶ *ἀφήκαμεν-ὀφειλέταις* (Μτ. 6:12). Ἡ σύνδεση τοῦ χωρίου ἀπὸ τὸ Δευτερονόμιο μὲ τὸ στίχο τοῦ Ματθαίου ἰσχύει καὶ γιὰ τὸ Λουκά. Βλ. S. H. RINGE, *Jesus, Liberation, and the Biblical Jubilee: Images for Ethics and Christology*, OBT 19, Philadelphia 1985, 78.

νου σπὸν ὁποῖο βρῖσκεται τὸ ρῆμα, γίνεται ξεκάθαρο ὅτι ἡ ἄφεση ποὺ παρέχεται ἀπὸ τὸν Θεὸ εἶναι ἀποτέλεσμα τῆς ἐνεργοποίησης τῆς ἀφέσεως μεταξὺ τῶν ἀνθρώπων³¹. Στὸ Μκ. 11:25 διαβάζουμε «Καὶ ὅταν στήκετε προσευχόμενοι, ἀφίετε εἴ τι ἔχετε κατὰ τινος, ἵνα καὶ ὁ πατὴρ ὑμῶν ὁ ἐν τοῖς οὐρανοῖς ἀφή ὑμῖν τὰ παραπτώματα ὑμῶν». Τὸ χωρίο φαίνεται νὰ εἶναι παραλλήλο μὲ αὐτὸ ποὺ ἐξετάζουμε. Σὲ ὅλα τὰ παραπάνω χωρία φαίνεται ὅτι ἡ ἄφεση τῶν ἁμαρτιῶν δὲν ἀπαιτεῖ τὴν παρουσία μιᾶς μεσιτικῆς προσωπικότητας, οὔτε μιᾶς ἐξιλαστήριας θυσίας. Ὁ θάνατος τοῦ Χριστοῦ δὲν παίζει κανένα ρόλο, καθὼς ἡ ἄφεση ἐξαορτᾶται ἀπὸ τὴν ἄμεση σχέση μεταξὺ Θεοῦ, ἀνθρώπου καὶ συνανθρώπων. Ἐνα ἄλλο ἐνδεικτικὸ παράδειγμα αὐτῆς τῆς σχέσης ἀποτελεῖ καὶ τὸ Α΄ Ἰω. 3:17 «ὅς δ' ἂν ἔχη τὸν βίον τοῦ κόσμου καὶ θεωρῇ τὸν ἀδελφὸν αὐτοῦ χρεῖαν ἔχοντα καὶ κλείσῃ τὰ σπλάγχνα αὐτοῦ ἀπ' αὐτοῦ, πῶς ἡ ἀγάπη τοῦ θεοῦ μένει ἐν αὐτῷ;».

Ἡ λέξη *ὀφειλήματα* στὸ α΄ ἡμιστίχιο τοῦ Μτ. 6:12, ἡ ὁποία συνδέεται μὲ τὴν ἄφεση ποὺ Θεὸς παρέχει στοὺς ἀνθρώπους, δὲν θὰ πρέπει νὰ κατανοηθεῖ κυριολεκτικά, ὅτι δηλαδὴ ἀφορᾷ τὰ ἀνεξόφλητα οἰκονομικὰ χρέη. Ἡ χρῆση ὁμως τοῦ *ὀφειλέταις* στὸ β΄ ἡμιστίχιο ποὺ ἀναφέρεται στὶς διαπροσωπικὲς σχέσεις, βρῖσκεται σὲ παραλληλότητα μὲ τὴ μεταφορικὴ χρῆση τοῦ *ὀφειλήματα* τοῦ α΄ ἡμιστίχιου, ἂν καὶ ἐδῶ ἀναφέρεται στὴν κυριολεκτικὴ ἔννοια τῶν χρεῶν. Δὲν θὰ πρέπει νὰ παραθεωροῦνται οἱ κοινωνικὲς συνέπειες τῆς διαπροσωπικῆς ἀφέσεως, καθὼς μὲ τὴν ἐνεργοποίησιν αὐτῆς, ἐκεῖνος ποὺ ἀδίκησε κάποιον ἀποκαθίσταται ἀπὸ ἐκεῖνον σπὸν ὁποῖο ἡ προηγούμενη ἐσφαλμένη του ἐνέργεια εἶχε ἀρνητικὲς ἐπιπτώσεις στὴν κανονικὴ καὶ πάλι τάξη, ὅπως ἦταν πρῶιν αὐτὴ διασαλευθεῖ³². Θυμίζουμε ἐδῶ πῶς γιὰ νὰ ὀλοκληρωθεῖ ἡ κοινωνικὴ ἀνα-

31. Βλ. D. J. REIMER, «The Apocrypha and Biblical Theology. The Case of Interpersonal Forgiveness», στὸ *After the Exile. Essays in Honour of R. Mason*, ἐκδ. J. Barton-D. J. Reimer, Macon, Georgia, Mercer University Press 1996, 266 ἑξ.. J. C. O'NEILL, «The Lord's Prayer», *JSNT* 51 (1993) 16. Πουθενὰ ὁμως οἱ παραπάνω ἐρευνητὲς δὲν ἐξετάζουν τὴν προέλευσιν αὐτοῦ τοῦ μοτίβου, ἀρκοῦμενοι μόνον στὸ γεγονός ὅτι ἡ ἀπὸ πλευρᾶς τοῦ Ἰησοῦ χρῆσις τοῦ χρέους εἶναι ἀραμαϊσμός. Βλ. Ἐπίσης S. H. RINGE, στὸ ἴδιο, 83 καὶ R. H. LOWERY, *Sabbath and Jubilee*, Chalice Press, St. Luis, Missouri 2000, 139-140.

32. Ὁρθῶς οἱ B. J. MALINA-R. L. ROHRBAUGH, στὸ ἴδιο, 63, θεωροῦν τὴν ἁμαρτία ρῆγμα στὶς διαπροσωπικὲς σχέσεις καὶ ὑποστηρίζουν πῶς τὰ Μτ. 6:12 καὶ Λκ. 11:4 εἶναι μίαν ἀναλογία ποὺ ἀπορρέει ἀπὸ τὴν επικρατοῦσα γεωργικὴ ἐμπειρία τῆς ἐποχῆς. Ἡ διαπροσωπικὴ ἄφεση ἀποκαθιστᾷ τὸν χρεοκοπημένο στὴν κοινότητά του. Ἡ ἄφεση ποὺ παρέχεται ἀπὸ τὸ Θεὸ σημαίνει ἀπελευθέρωση ἀπὸ τὸ φόβον τῆς ἀπώλειας καὶ τῆς στέρησης τῆς σωτηρίας. Πρβλ. M. HARRIS, *Proclaim Jubilee! A Spirituality for the Twenty-First Century*, Westminster John Knox Press, Louisville, Kentucky 1996, 87-89.

συγκρότηση κατά την ἔλευση τοῦ ἰωβηλαίου, πρῶτα γίνονται σύμφωνα με τίς διατάξεις τοῦ θεσμοῦ ἢ παραγραφῆς, ἢ ἀπελευθέρωση καί ἢ ἀποκατάσταση τῶν ἰδιοκτησιῶν, ὥστε νά μπορέσει νά ἐνεργοποιηθεῖ καί ἡ ἄφεση πού παρεχόταν ἀπό τόν Θεό μέσω τοῦ τυπικοῦ τοῦ ἑορτασμοῦ τῆς Ἡμέρας τοῦ Ἐξιλασμοῦ στίς 10 τοῦ μηνός Τιςρί. Συνεπῶς τὸ λεξιλόγιο ἀλλά καί ἡ μεταφορὰ τῆς παραγραφῆς τῶν ὀφειλῶν παραπέμπουν στοὺς δύο γνωστούς κοινωνικοὺς θεσμοὺς τῆς Π.Δ.

Ἀμέσως μετὰ τὸ αἶτημα γιὰ τὴν ἄφεση τῆς Κυριακῆς Προσευχῆς ὁ Ματθαῖος προσθέτει τὸ λόγιο «*Ἐάν γὰρ ἀφήτε τοῖς ἀνθρώποις τὰ παραπτώματα αὐτῶν, ἀφήσει καὶ ὑμῖν ὁ πατήρ ὑμῶν ὁ οὐράνιος· ἐάν δὲ μὴ ἀφήτε τοῖς ἀνθρώποις, οὐδὲ ὁ πατήρ ὑμῶν ἀφήσει τὰ παραπτώματα ὑμῶν*» στὸ 6:14-15³³, τὸ ὁποῖο ἔχει καθιερωθεῖ ὡς προϋπόθεση τῆς θεϊκῆς συγγνώμης. Οἱ στίχοι 14-15 λειτουργοῦν ἐμφαντικὰ ὡς ἐπεξηγηματικὸ σχόλιο στὸ Μτ. 6:12. Ἡ λέξις *παραπτώματα* δηλώνει μία γενικότερη κατάσταση ἀπὸ ἐκείνη πού ἐκφράζεται μετὰ τὸ *ὀφειλήματα*.

Οἱ στίχοι βρίσκονται σὲ ἀρμονία μετὰ τὸ Λκ. 6:37γ, ἀλλὰ καί τὸ Μτ. 18:18. Οἱ στίχοι χρησιμοποιοῦνται στὸ Κολ. 3:13 μετὰ ἄλλη μορφή «*ἀνεχόμενοι ἀλλήλων καὶ χαριζόμενοι ἑαυτοῖς ἐάν τις πρὸς τινα ἔχη μομφήν καθὼς καὶ ὁ κύριος ἔχαρισατο ὑμῖν, οὕτως καὶ ὑμεῖς*» καὶ στὸ Ἐφ. 4:32 «*γίνεσθε [δὲ] εἰς ἀλλήλους χριστοί, εὐσπλαγχνοί, χαριζόμενοι ἑαυτοῖς, καθὼς καὶ ὁ θεὸς ἐν Χριστῷ ἔχαρισατο ὑμῖν*» μετὰ ἔντονο ὅμως χριστολογικὸ τόνο. Ἄν καὶ τὰ δύο χωρία συνδέουν τὴν ἰδέα τῆς ἀφέσεως μετὰ τὸ ἔργο τοῦ Χριστοῦ, ὡστόσο ἡ ἀμοιβασιότητα τῆς ἀφέσεως τονίζεται καὶ ἐδῶ³⁴. Ἐπειδὴ ὁ Κύριός μας συγχώρεσε τίς ἁμαρτίες τὸ ἴδιο ὀφείλουμε νά κάνουμε καὶ ἐμεῖς μετὰξὺ μας. Μετὰ τὰ *χαριζόμενοι/ἔχαρισατο* δηλώνεται ἐδῶ ἡ διαπροσωπικὴ μορφή τῆς ἀφέσεως. Ὁ ρηματικὸς τύπος *ἔχαρισατο* χρησιμοποιεῖται ἀπὸ τὸ Λουκᾶ στὴν παραβολὴ τῶν ὀφειλετῶν (7:41-42) στὴ διήγηση τῆς μυράλειψης τοῦ Ἰησοῦ γιὰ νά δηλώσει τὴν παραγραφὴ τῶν οἰκονομικῶν χρεῶν. Ἄς δοῦμε τί ἀκριβῶς συμβαίνει σὲ αὐτήν.

Στὴ διήγηση τῆς μυράλειψης τοῦ Ἰησοῦ, ἡ ὁποία ἀπαντᾷ μετὰ διαφορετικὴ μορφή καὶ στὰ τέσσερα εὐαγγέλια (Μτ. 26:6-13//Μκ. 14:3-9//Λκ. 7:36-50//Ἰω.

33. Τὸ γεγονός ὅτι ἡ λέξις «*παραπτώματα*» στὰ Συνοπτικὰ ἀπαντᾷ μόνο στὰ Μτ. 6:14-15//Μκ. 11:25, κάνει τοὺς ἐρευνητὲς νά υποθέτουν πὼς ὁ Ματθαῖος θὰ μποροῦσε νά εἶχε δανειστεῖ τὸ λόγιο αὐτὸ ἀπὸ τὸ Μᾶρκο. Γιὰ τὴν προσθήκη πού κάνουν ὀρισμένα χειρόγραφα βλ. Ι. ΚΑΡΑΒΙΔΟΠΟΥΛΟΥ, *στό ἴδιο*, 375.

34. Τὸ ἴδιο ἰσχύει καὶ στὸ Α' Ἰω. 4:11 ὑπὸ τὸ πρῶσιμα τῆς ἀγάπης.

12:1-8), τὸ ἐνδιαφέρον μας ἐστιάζεται στὴν παραβολὴ πὺν παρατίθεται ἀπὸ τὸν Λουκᾶ στὰ 7:41-42 καὶ προέρχεται ἀπὸ τὴν ἰδιαίτερη πηγὴ του (L). Ἄρχεῖ ἐδῶ νὰ ποῦμε πὺς ἡ ἐκδοχὴ τῆς περικοπῆς στὸ κατὰ Λουκᾶν διαφέρει ἀπὸ ἐκεῖνη τῶν ὑπολοίπων εὐαγγελιστῶν σὲ διάφορες λεπτομέρειες καὶ πιθανῶς νὰ ἀποτελεῖ τὴν ἀρχέγονη μορφή τῆς ἐν λόγῳ περικοπῆς³⁵. Ἡ ἰδιαίτερος σύντομη παραβολὴ εἶναι οἰκονομικοῦ περιεχομένου³⁶. Δύο ὀφειλέτες ἐμφανίζονται καὶ στὴν παραβολὴ τοῦ Μτ. 18:21-35³⁷. Οἰκονομικὴ ὀφειλὴ ἀπαντᾷ καὶ στὶς παραβολὰς τοῦ ἄδικου διαχειριστῆ (Λκ. 16:1-8) καὶ τοῦ κακοῦ δούλου (Μτ. 18:23-34).

Τὸ χαρίζεσθαι ἀποτελεῖ ἕναν τεχνικὸ ὄρο γιὰ τὴν παραγραφή τῶν χρεῶν ἡ τῶν ἁμαρτιῶν. Ἀνεξάρτητα μὲ τὸ διαφορετικὸ ποσὸ τῶν ὀφειλῶν, ἐκεῖνο πὺν τονίζεται εἶναι τόσο ἡ ἀδυναμία ἐξόφλησης, ὅσο καὶ ἡ παραγραφή τους. Τὸ ἀπεριόριστο μέγεθος τῆς ἀφέσεως πὺν παρέχει ὁ Θεὸς ἀντιμετωπίζει στὸ κείμενο τὴν κακὴ διάθεση τοῦ φαρισαίου. Δὲν ὑπάρχει κατὶ πὺν νὰ μὴν μπορεῖ νὰ συγχωρεθεῖ. Ἐν ὁ δανειστῆς καὶ οἱ ὀφειλέτες θεωρηθοῦν Ἰουδαῖοι, τότε ἡ παραγραφή τοῦ χρέους δὲ φαίνεται ἀσυνήθιστη ἐφόσον οἱ διατάξεις τοῦ σαββατικῆς ἔτους ἦταν γνωστοὶ στὸ λαὸ καὶ ἐφαρμόζονταν στὴν πράξη.

35. O. J. A. SANDERS, «Sins, Debts and Jubilee Release», στὸ *Text as Pretext*, ἐκδ. R. P. Carroll, JSOTSup 138, Sheffield, Sheffield Academic Press, 1992, 273-274, ὑποστηρίζει τὴν πιθανότητα νὰ γνώριζε ὁ Λουκᾶς μὴ ἀρχικὴ διήγηση, παρόμοια μὲ ἐκεῖνη τοῦ Μάρκου, στὴν ὁποία παραλείπεται ἡ παράφραση τοῦ Δτ. 15:11 καὶ ἐδῶ περιέχεται τὸ Λκ. 7:41-42, τὸ ὁποῖο χρησιμοποιεῖται γιὰ νὰ υἰοθετηθεῖ μὴ ἰωβηλαϊκὴ ἐρμηνεία τῶν γεγονότων πὺν στὸ κατὰ Λουκᾶν δὲν συνδέονται μὲ τὸ Πάθος τοῦ Ἰησοῦ.

36. O. J. J. KILGALLEN, «A Proposal for Interpreting Luke 7,36-50», *Bib* 72 (1991) 309, τόνισε πὺς ἡ παραβολὴ τῶν δύο χροεοφειλετῶν, ἂν καὶ ἀποτελεῖ τὸ κλειδὸ στὴ διήγηση, δὲν ἔχει ἐφαρμογὴ στὴν ἀφεση τῶν ἁμαρτιῶν τῆς γυναίκα. Βλ. σχετικὰ τοῦ ἸΔΙΟΥ, «Luke 7:41-42 and Forgiveness of Sins», *ExpTim* 3 (1999) 46-47 καὶ τοῦ ἸΔΙΟΥ, «Forgiveness of Sins (Luke 7:36-50)», *NovT* 40 (1998) 111-116. Πρὸβλ. Ε. ΚΑΣΣΕΛΟΥΡΗ, Ἡ Μυράλειψη τοῦ Ἰησοῦ. Σύγχρονη Ἐρμηνευτικὴ Προβληματικὴ καὶ Εὐχαριστιακὴ Προσέγγιση τῆς Βιβλικῆς Διήγησης τῆς Μυράλειψης τοῦ Ἰησοῦ (Ματθ. 26:6-13=Μάρκ. 14:3-9=Λουκ. 7:36-50=Ἰω. 12:1-8), Θεσσαλονικὴ 2006, 90-91 καὶ 98 καὶ ΤΗΣ ἸΔΙΑΣ, «Ἡ Μυράλειψη τοῦ Ἰησοῦ στὸ κατὰ Λουκᾶν Εὐαγγέλιο (7:36-50)», στὶς *Εἰσηγήσεις I' Συνάξεως Ὁρθοδόξων Βιβλικῶν Θεολόγων*, Βόλος 2003, 249. J. NOLLAND, *Luke 1-9:20*, WBC 35A, 355. Βλ. ἐπιπλέον P. VASSILIADIS, «The Understanding of Eucharist in St. John's Gospel», στὸ *Atti del VI Simposio Di Efeso Su S. Giovanni Apostolo*, ἐκδ. L. Padovese, Rome 1996, 39-52 καὶ τοῦ ἸΔΙΟΥ, «Towards a Costly Eucharistic Vision: A Jubilee Bible Study on John 13:1-20», στὸ *Eucharist and Witness. Orthodox Perspectives on Unity and Mission of the Church*, WCC-HC Press, Geneva-Boston 1998, 1-6.

37. Κατὰ παράλληλο τρόπο ἐπίσης στὴ ραββινικὴ παραβολὴ τοῦ *b. Abod. Zar. 4a*.

Ἐδῶ συγκρίνεται γιὰ ἄλλη μία φορὰ ἡ ἄφεση τῶν ἁμαρτιῶν μὲ τὴν παραγραφή τῶν χρεῶν στὴν ἰδέα τῆς ὁποίας στηρίζεται ἡ πρώτη. Σὲ αὐτὸ τὸ σύστημα, ἡ διαδικασία τῆς ἀφέσεως βασίζεται στὴ διαρκῆ ἐνέργεια τοῦ Θεοῦ ποὺ παραγράφει ὅλες τὶς ἀνεξόφλητες ὀφειλὲς ἐπειδὴ κανεὶς δὲν εἶναι ἱκανὸς νὰ ξεπληρώσει. Ἀκόμη καὶ ἂν στὴν περίπτωση τῆς ἀφέσεως τῶν ἁμαρτιῶν τῆς γυναίκας, ἡ ὁποία ἔχρισε μὲ μύρο τὸν Ἰησοῦ, προϋποτίθεται ἡ ἀγάπη καὶ ἡ πίστη σὲ αὐτὸν (Λκ. 7:47), ἡ ἀναγκαιότητα ἐξιλαστήριας θυσίας ἀπουσιάζει. Ἡ τελικὴ ἄφεση ἀπὸ τὸ Θεὸ πρὸς τοὺς ἀνθρώπους εἶναι ἀποτέλεσμα καὶ συνέπεια τῆς μεταξὺ τῶν ἀνθρώπων ἀφέσεως. Τὸ θεολογικὸ σχῆμα τοῦ Λουκᾶ «μετάνοια/ἄφεση ἁμαρτιῶν/σωτηρία» εἶναι καὶ ἐδῶ ἔκδηλο.

Στὴ διήγηση αὐτῆ, ἡ εἰκόνα τῆς παραγραφῆς τῶν χρεῶν εἶναι διαφωτιστικὴ γιὰ τὴν κατανόηση τῆς ἀφέσεως τῶν ἁμαρτιῶν ἀπὸ τὸν Θεό³⁸. Οἱ ἰδανικὲς σχέσεις ποὺ διασφάλιζαν τὸ σαββατικὸ καὶ τὸ ἰωβηλαῖο ἔτος βρῖσκονται καὶ πάλι στὸ ὑπόβαθρο τῆς μικρῆς αὐτῆς παραβολῆς, καθὼς στὸν Ἰσραὴλ μόνο οἱ δύο αὐτοὶ θεσμοὶ διενεργοῦσαν αὐτόματη παραγραφή. Ἐνῶ ἔχουμε μαρτυρίες ἀπελευθέρωσης δούλων σὲ ἰδιωτικὸ ἐπίπεδο, παραγραφὲς ἀνεξόφλητων χρεῶν ἀντίθετα, δὲν ἔχουν διασωθεῖ. Ἐὰς σημειωθεῖ ἐπίσης πὼς στὸ Λκ. 7:42 χρησιμοποιεῖται τὸ ρῆμα *χαρίζομαι*, ἐνῶ ἄλλοῦ προτιμᾶται τὸ *ἀφήμι*. Στὸ κείμενο τῶν Ο' τὸ *χαρίζομαι* ἀπαντᾷ μόνο στὰ μεταγενέστερα κείμενα. Στὴν Κ.Δ. φαίνεται ὅτι χρησιμοποιεῖται μὲ τὸν τρόπο ποὺ χρησιμοποιεῖται τὸ *ἀφήμι* στοὺς Ο'. Τὸ *χαρίζομαι* (Λκ. 7:40-42) ἀποτελεῖ καλαίσθητο συνώνυμο τοῦ *ἀφήμι* (7:47-49), τὸ ὁποῖο ὁ Λουκᾶς χρησιμοποιεῖ μὲ ὄρους, οἱ ὁποῖοι συνδέονται μὲ τὴν ἄφεση τῶν ἁμαρτιῶν. Πάντως καὶ μὲ τὰ δύο ρήματα δηλώνεται τόσο ἡ πράξη τῆς παραγραφῆς, ὅσο καὶ τῆς ἀπελευθέρωσης. Ἀπὸ τὸ σύνολο τῶν παραβολῶν ἀποδεικνύεται ὅτι ὁ Ἰησοῦς δίνει ἰδιαίτερη προσοχὴ στοὺς χρεοφειλέτες, στοὺς δούλους καὶ σὲ ἐκείνους ποὺ ἐξαιτίας τῶν χρεῶν τους θὰ περιέρχονταν σὲ κατάσταση δουλείας γιὰ νὰ φανερώσει τὸ μέγεθος τῆς ἀπελευθερωτικῆς ἐνέργειας ποὺ προσφέρεται.

Ἐνα ἄλλο χαρακτηριστικὸ λόγιο τοῦ Ἰησοῦ ποὺ ἀφορᾷ τὴ διαπροσωπικὴ ἄφεση συναντᾶται στὰ Μτ. 18:21-22//Λκ. 17:3β-4 καὶ ἔχει νὰ κάνει μὲ τὴ συγγνώμη γιὰ τὸν ἀδελφό. Σχετικὰ μὲ τὶς διαφορετικὲς ἐκδοχὲς, ἀναφέρουμε μὲ συντομία πὼς ὁ Λουκᾶς ἀντλεῖ τὸ λόγιο ἀπὸ τὴν Q, ἐνῶ ἡ ἐπεξεργασία του φανε-

38. R. B. SLOAN, *The Favorable Year of the Lord: A Study of Jubilarly Theology in the Gospel of Luke*, Austin, Schola, 1997, 152.

ρώνεται στα ρήματα *ἐπιτίμησον* (3β), *μετανοήση* (3γ), *ἀμαρτήση* (4β) και *μετανοῶ* (4β), καθώς κανένα από αυτά δεν ἀπαντᾶ στην παρᾶλληλη διήγηση τοῦ Ματθαίου³⁹. Ἡ προσθήκη τοῦ ἐρωτήματος τοῦ Πέτρου «*ἕως ἑπτάκις*» ἀπὸ τὸ Ματθαῖο εἶναι δευτερεύουσα, ὅπως ἐπίσης και ἡ ἀπάντηση τοῦ Ἰησοῦ «*ἕως ἑβδομηκοντάκις ἑπτά*». Ὁ ἀναγνώστης τοῦ εὐαγγελίου γνωρίζει πὼς τὸ θέμα τῆς ἀναγκαιότητος τῆς διαπροσωπικῆς ἀφέσεως ἔχει διδαχθεῖ ἀπὸ τὸν Ἰησοῦ στὰ Μτ. 6:12, 14-15. Ἄς σημειωθεῖ ἐδῶ ὅτι οἱ ραββίνοι θεωροῦσαν πὼς τὸ ἴδιο ἀμάρτημα μπορεῖ νὰ συγχωρεθεῖ μέχρι τρεῖς φορές⁴⁰. Ἐδῶ τὸ «*ἕως ἑβδομηκοντάκις ἑπτά*» ἀλλὰ και τὸ «*ἑπτάκις τῆς ἡμέρας*» τοῦ Λκ. 17:4 δηλώνει τὴν ἀπειρίοριστη ἐπανάληψη. Τὸ θέμα τῆς ἀφέσεως, εἴτε πρόκειται γιὰ τὴ θεϊκὴ, εἴτε γιὰ τὴ διαπροσωπικὴ, εἶναι ἰδιαίτερα ἀγαπητὸ στὸ Λουκᾶ. Ἐδῶ βλέπουμε και πάλι τὸ σχῆμα *μετάνοια-ἄφεση*. Ἡ ἰδέα δὲν εἶναι ἄγνωστη στὸν Ἰουδαϊσμό, ἀφοῦ χρησιμοποιεῖται ἐπίσης στὴ μεσοδιαθηκικὴ γραμματεία⁴¹. Δὲν μποροῦμε νὰ μὴν ἐπισημάνουμε τὸ γεγονός ὅτι τὸ ρῆμα *μετανοέω* χρησιμοποιεῖται ἐννέα φορές στὸ εὐαγγέλιο τοῦ Λουκᾶ και πέντε στίς Πράξεις, δηλαδὴ συχνότερα ἀπ' ὅτι στυς ἄλλους δύο συνοπτικοὺς. Ὁ Λουκᾶς συνδέει τὸ *μετανοέω* μὲ τὸ *ἐπιστρέφω* σὲ ἄλλα δύο χωρία τῶν Πράξεων (Πράξ. 3:19 και 26:20). Στὴν Π.Δ. βρίσκονται μαζί στὸ Ἰλ. 2:14.

Ἐδῶ ἡ ἐφαρμογὴ τῆς ἀφέσεως δὲν φαίνεται νὰ ἀπαιτεῖ κάποια ἐξίλαστήρια ἐνέργεια ἀπὸ τὸν ἀμαρτωλό. Ἀντίθετα ὡς μοναδικὴ προϋπόθεση προτάσσεται ἡ ἐκ μέρους τῶν ὑπολοίπων μελῶν τῆς κοινότητος παροχὴ τῆς ἀφέσεως πρὸς τὸ ἀδελφὸ μέλος πού διέπραξε τὴν ἀμαρτία. Ἡ κοινότητα στὴν ὁποία ἀνήκει ὁ ἀμαρτωλὸς/ὄφειλέτης ἔχει τὸ δικαίωμα νὰ τοῦ συγχωρεῖ/παραγράφει ἢ ὄχι τὰ ἀμαρτήματα/ὄφειλήματα. Ἀπὸ τὴ σύγκριση τῶν Μτ. 18:21 και Λκ. 17:4 προκύπτει πὼς ὁ Ματθαῖος θέλει νὰ τονίσει τὴ διαρκὴ και ἀπροϋπόθετη παροχὴ τῆς ἀφέσεως. Αὐτὴ ὁμως ἀκριβῶς ἡ προϋπόθεση τῆς διαπροσωπικῆς ἀφέσεως ἀπαιτεῖται ρητᾶ στὸ Μτ. 18:18 πού προηγεῖται «*Ἄμην λέγω ὑμῖν ὅσα ἐὰν δήσητε ἐπὶ τῆς γῆς ἔσται δεδεμένα ἐν οὐρανῷ, και ὅσα ἐὰν λύσητε ἐπὶ τῆς γῆς ἔσται λελυμένα ἐν οὐρανῷ*» και τὸ παρᾶλληλο στὸ Ἰω. 20:23 «*ἂν τινων ἀφήτε*

39. Βλ. U. LUTZ, *Matthew 8-20*, (μτφρ. J. E. Crouch), Hermeneia, Minneapolis, Fortress Press, 2001, 465 και J. A. FITZMYER, *στό ἴδιο*, 1139.

40. b. Yoma 86b-87a.

41. Βλ. *Διαθήκη Γαδ* 6:3 «*ἀγαπάτε οὖν ἀλλήλους ἀπὸ καρδίας· και ἐὰν ἀμάρτη εἶς σε, εἰπέ αὐτῷ ἐν ειρήνῃ, ἐξορίσας τὸν ἴον τοῦ μίσους, και ἐν ψυχῇ σου μὴ κρατήσης δόλον· και ἐὰν ὁμολογήσας μετανοήση, ἄφες αὐτῷ*».

τὰς ἁμαρτίας ἀφέωνται αὐτοῖς, ἂν τινων κρατῆτε κεκράτηνται». Ὁ Λουκᾶς κάνει ξεκάθαρο πὼς ἡ μετάνοια τοῦ ἁμαρτωλοῦ εἶναι ἀπαραίτητη. Γίνεται λοιπὸν κατανοητὸ ὅτι ἡ ἄφεση τῶν ἁμαρτιῶν προϋποθέτει ἀρχικὰ τὴ μετάνοια τοῦ ἁμαρτωλοῦ καὶ κατόπιν τὴν παροχὴ συγνώμης ἀπὸ ἐκείνους πού ὁ ἁμαρτωλὸς ἔχει ἀδικήσει ἢ βλάψει. Σὲ αὐτὴν τὴν περίπτωσι δὲν ἀπαιτεῖται ἐξιλαστήρια ἐνέργεια.

Οἱ περικοπὲς πού ἐπιλέχθηκαν καὶ παρουσιάστηκαν νωρίτερα εἶναι ἀπὸ τὶς πλέον ἐνδεικτικὲς τῆς διαπροσωπικῆς ἐκδοχῆς τῆς ἀφέσεως τῶν ἁμαρτιῶν. Συνεπῶς ἡ ἐκδοχὴ αὐτὴ μπορεῖ νὰ ἀποτελέσει τὸ ἀπαραίτητο βιβλικὸ θεμέλιο μίας θεολογίας τῶν θρησκειῶν. Ὁ Rosino Gibellini θὰ γράψει στὸ ὀγκωδέστατο βιβλίον του γιὰ τὴν Θεολογία τοῦ 20^{οῦ} αἰῶνα ἀναφερόμενος στὴ θεολογία τῶν θρησκειῶν ὅτι: «τὸ ἄκαμπτο ἐκκλησιοκεντρικὸ ἀπόφθεγμα ἐκτὸς Ἐκκλησίας δὲν ὑπάρχει σωτηρία ἀντισταθμίζει τὸ θεολογικὸ ρητὸ σὲ ἐκεῖνον πού κάνει ὅ,τι μπορεῖ, ὁ Θεὸς δὲν ἀρνεῖται τὴ χάρι»⁴². Νομίζουμε ὅτι ἡ συγκεκριμένη πτυχὴ τῆς βιβλικῆς παράδοσι τοῦ Χριστιανισμοῦ, ἡ ὁποία συνδέεται μὲ τὴν ἄφεση τῶν ἁμαρτιῶν καὶ στὴν ὁποία ἐστίασαμε τὸ ἐνδιαφέρον μας, τὸ ἔχει διακηρύξει εὐθαρσῶς.

42. R. GIBELLINI, *Ἡ Θεολογία τοῦ 20^{οῦ} Αἰῶνα*, (μτφρ. Π. Ὑφαντῆς - ἐπιμέλεια Χ. Τουτούνα), Ἀθήνα 2002, 634.